

ВЛАДА І ЦЕРКВА

*Наталія РУБЛЬОВА**

Римо-католицька церква в українській провінції 1920–1930-х рр.: Фастівщина

У статті на прикладі Фастівського району Київщини розглядається політика комуністичного режиму СРСР стосовно римо-католицизму та польської національної меншини в 1920–1930-х рр.

Ключові слова: Римо-католицька церква, Фастівщина, польська національна меншина, політичні репресії.

Історична довідка До революції 1917 р. Фастівщина перебувала у складі Васильківського та Сквирського повітів Київської губернії, а сам Фастів мав задовольнятися, попри здобуте 1601 р. магдебурзьке право, скромним статусом провінційного волосного містечка, населення якого становило 8,5 тис. осіб¹. За національною і віроспо-

* *Рубльова Наталія Степанівна* — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

¹ Див.: Календарь. Справочная и адресная книга г. Киева на 1913 год. – К., 1913. – С. 50.

відною ознаками людність Фастівщини мало вирізнялася серед інших місцевостей Київщини, де назагал українці становили близько 80% усіх мешканців, причому у селах цей показник істотно зростав, натомість у містах помітно зменшувався. Поселень з однорідним складом населення тут було небагато, зазвичай поруч з українцями мешкали представники інших етносів та релігій і найчастіше це були поляки-католики та юдеї. У деяких селах присутність населення неукраїнського походження чи неправославного віросповідання була мінімальною та зводилася до кількох осіб чи родин (Малополовецьке, Оленівка, Паляниченці), в інших римо-католики становили 3–9% (Дорогинка, Триліси, Кожанка, Дідівщина), іноді — близько 20% (Фастівець) чи навіть 30% мешканців (Пришивальня).

Суспільно-економічні перетворення другої половини ХІХ — початку ХХ ст. не спричинилися до різних зрушень пропорцій національного і віросповідного складу сільського населення цього невеликого регіону, проте суттєво змінили обличчя Фастова. Завдяки зручному розташуванню на новопосталій залізниці, наявності підприємств з її обслуговування, а також відомого передовими технологіями механічного й ливарного заводу Ф. Брандта, містечко, де донедавна переважало єврейське населення, яке займалося торгівлею й дрібними ремеслами², перетворилося на важливий залізничний вузол і промисловий центр. Серед робітників мали перевагу колишні селяни-українці, натомість інженерно-технічний персонал, кадри залізничників і службовців поповнювалися вихідцями з дрібної шляхти з околиць Фастова та інших місцевостей Правобережної України, а також фахівцями-поляками з Надвіслянського краю.

Інтенсивний розвиток економіки по-різному позначався на функціонуванні трьох наявних на Фастівщині римо-католиць-

² У 1864 р. населення Фастова становило 4682 особи, із них православних — 777, римо-католиків — 397, євреїв — 3508 (див.: *Похилевич Л. Сказания о населённых местностях Киевской губернии, или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, сёлах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся.* — К., 1864. — С. 482).

ких спільнот (Фастів, Мотовилівка, Дідівщина). Життя сільських парафій, добробут яких якнайбільше залежав від місцевих поміщиків, ішло своєю

Знімок кс. С. Шептицького, вилучений чекістами під час обшуку О. Преображенської 7 жовтня 1937 р.

чергою, хоча ставало скромнішим через ослаблення могутності своїх покровителів і відплив віруючих до індустріальних центрів. Натомість фастівська латинська парафія, як і саме місто, вступила в період піднесення, про що свідчить, зокрема, зростання чисельності її віруючих. Так, у січні 1901 р. вона об'єднавала 1902 осіб обох статей, 834 з яких мешкали у самому містечкові, решта ж — у розташованих навколо нього понад двох десятках сіл, хуторів, маєтків та фільварків³, а вже в 1913 р. парафія складалася з

2322 віруючих⁴. Попри те, що ця релігійна спільнота перебувала на найнижчому щаблі в офіційній градації римо-католицьких парафій⁵, католики Фастова, очолювані настоятелем кс. Ста-

³ Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 442, оп. 851, спр. 8, арк. 1 зв.

⁴ Див.: *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri dioecesium Luceorientis et Żytomiriensis nec non Camenecensis Anno Domini 1913.* – *Żytomirię, 1913.* – S. 13.

⁵ Чинна в Російській імперії система класифікації парафій РКЦ передбачала поділ їх на 5 класів. Згідно з костельною статистикою (див.: *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri dioecesium Luceorientis et Żytomiriensis nec non Camenecensis Anno Domini 1913.* – *Żytomirię, 1913*), із 264 парафій, що функціонували у складі Луцько-Житомирської римо-католицької єпархії, найвищий 1-й клас було присвоєно лише чотирьом: київській Св. Олександра, шаргородській, а також луцького і кам'янець-подільського кафедральних костелів), до 2-го

ніславом Шептицьким, спромоглися у стислі терміни збудувати новий мурований храм, освячення якого відбулося у вересні 1911 р.⁶ Своїми величними масштабами, модерним сплавом романоготичних форм і художнім оздобленням споруда костелу символізувала успішність не лише католицької громади, але й усього містечка, надавши його обліку нових рис європейської культури.

* * *

Перша світова війна й суспільний злам 1917–1920 рр. справили негативний вплив на функціонування римо-католицьких спільнот Фастівщини, територія якої не раз перетворювалася на арену бойових дій. Національно свідома частина населення краю, в тому числі місцеві римо-католики, проявила особливу активність у політичній і збройній боротьбі за незалежність України, заплативши за це важку ціну. Унаслідок людських втрат, спричинених війною та еміграцією, чисельність віруючих у римо-католицьких парафіях Фастова, Дідівщини й Мотовилівки почала скорочуватися.

Особливо негативно позначилася на становищі костелу, більшість віруючих якого не лише на Фастівщині, але й повсюди в Україні вважалися поляками, польсько-радянська війна 1920 р. Невдача східного походу Ю. Пілсудського спонукала заможні й освічені верстви польського населення, навчені попереднім досвідом «червоного» терору, до масового відходу на свою історичну Батьківщину. Так само опинилася в Польщі більшість священників чинних в Україні Луцько-Житомирської та Кам'янець-Подільської єпархій РКЦ. Без душпастирів залишилися майже всі парафії Київщини, Східної Волині та Поділля.

класу було віднесено 13, до 3-го — 49 (у тому числі житомирського кафедрального костелу), до 4-го — 76 і до 5-го класу — 100 парафій. Серед останніх опинився Фастів, укупі з найменшою та найбільшою за чисельністю віруючих сільськими римо-католицькими спільнотами — Старої Ушиці (206 осіб) і Мурафи (9079 осіб). 22 громади Правобережної України функціонували, не здобувши офіційного визнання світської влади, як філії інших парафій (серед таких була й громада храму Св. Миколая в Києві).

Так, у Києві з двадцяти двох священиків, які впродовж 1918–1920 рр. працювали в римо-католицьких парафіях і законовчителями в навчальних закладах, після відступу поляків залишилося лише шестеро. У Київському деканаті (парафії Біла Церква, Бишів, Василів, Канів, Макарів, Мотовилівка, Рокитно, Ржищів, Фастів) наприкінці 1920 р. не залишилося жодного священика, і ніхто з них після війни не повернувся на підконтрольну більшовикам територію⁷.

Після кс. Леона Заленського, який очолював фастівську римо-католицьку парафію п'ять років і помер унаслідок хвороби 4 березня 1918 р.⁸, за короткий період змінилося кілька священиків. Зокрема, працював кс. Броніслав Галицький, який у травні 1920 р. влаштував у костелі урочистості на честь вступу до Фастова військ Ю. Пілсудського, а через місяць разом із ними назавжди залишив це місто. Відновлюючи пастирське обслуговування католиків Київщини, Теофіл Скальський — генеральний вікарій частини Луцько-Житомирської єпархії, що опинилася в межах УСРР, у серпні 1920 р. призначив священика Франциска Буяльського⁹ на посаду адміністратора парафії Фастова, додатково доручивши йому опікуватися католиками Дідівщини.

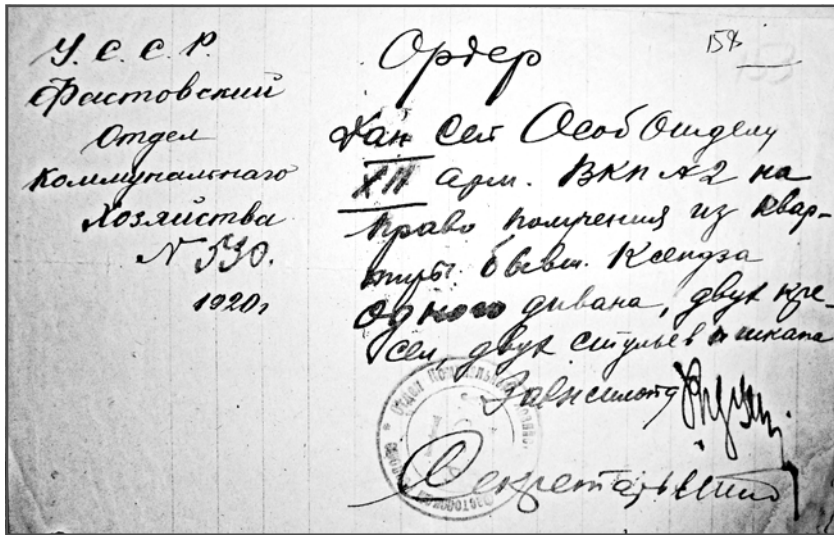
Отець Буяльський, який до цього служив вікарієм київського костелу Св. Олександра, приступив до праці у Фастові без перешкод із боку місцевих органів більшовицької влади. Але в

⁶ До побудови нового костелу фастівська латинська парафія мала у своєму користуванні дерев'яний храм, що постав у 1791 р. на місці спаленого гайдамаками в 1768 р.

⁷ Улітку 1920 р. з найближчих до Фастова римо-католицьких парафій евакуювалися разом із польськими військами кс. Болеслав Петкевич (Мотовилівка), кс. Станіслав Бартошевич (Дідівщина), кс. Кароль Луцек (Біла Церква), кс. Домінік Кузьминський (Макарів).

⁸ Див.: Роки надії: 100-річчя храму Воздвиження Святого Хреста у Фастові (1911–2011). – Фастів, 2011. – С. 20.

⁹ *Франциск Буяльський* (1891 р., с. Янівка Старокостянтинівського пов. Волинської губ. — 1958 р., м. Варшава). Детальніше про нього див.: Влада і Костьол в радянській Україні, 1919–1937 рр.: Римо-католицька церква під репресивним тиском тоталітаризму // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2003. – № 2.

Ордер Фастівського відділу комунального господарства на отримання меблів з помешкання ксьондза Особливим відділом 12-ї армії РСЧА. 1920 р.

прикостельному будинку, де він поселився, не було меблів і багатьох потрібних речей — їх реквізували співробітники особливого відділу червоноармійської частини, яка зайняла місто¹⁰. Крім виконання своїх безпосередніх обов'язків, священник відновив роботу польської школи, що легально функціонувала з 1917 р., займаючи частину садиби ксьондза. Тут також надавався тимчасовий притулок для польських жовнірів, які восени 1920 р. шляхами Київщини пробиралися з оточення на захід. Унаслідок цього персона ксьондза опинилася в полі зору місцевої ЧК, що змусило його з кінця жовтня 1920 р. перехову-

¹⁰ Забравши з плебанії майно, чекісти вручили присутній при цьому вчительці польської школи М. Гржелецькій ордер на його вилучення. Під час здійсненого органами НКВД арешту й обшуку М. Гржелецької у січні 1930 р. цей документ було виявлено серед її особистих паперів (див.: Центральний державний архів громадських об'єднань України [далі – ЦДАГО України], ф. 263, оп. 1, спр. 3773-ФП).

ватися по сусідніх селах, а дві парафії знову залишилися без духовної опіки.

Володіючи інформацією про смертні вироки, що винесла «чрезвычайка» кільком представникам римо-католицького духівництва, керівник епархії кс. Т. Скальський не легковажив долею свого підлеглого. До того ж у нього був власний досвід перебування у чекістській в'язниці й переховування від загрози з боку охоронців більшовицької революції. Генеральний вікарій не вимагав, щоб Ф. Буяльський повернувся до Фастова, проте, уважаючи страх фастівського настоятеля надмірним, наполіг, щоби той вийшов з укриття, де перебував чотири місяці, та легалізувався у Сквирі. Натомість до Фастова у грудні 1920 р. було скеровано досвідченого священика Франциска Андрушевича¹¹, наступні дев'ять років життя якого минуть у цьому місті.

Це був початок системного перетворення суспільства, включеного зі сферою релігії і визнань. Отець Ф. Андрушевич належав до священнослужителів РКЦ, які намагалися адаптуватися до нових обставин, викликаних реалізацією релігійної й церковної політики комуністичного уряду. Залишившись без повноцінної ієрархії і більшості своїх колег, а також звичного інтелектуального й культурного середовища та джерел фінансування, вони почали докладати зусиль задля відновлення й нормалізації діяльності римо-католицьких громад у несприятливому політико-правовому полі, в умовах усіляких обмежень і заборон.

Свій свідомий вибір, зроблений 1920 р., кс. Андрушевич через 10 років на допиті в ГПУ охарактеризував такими словами:

«Я не виїхав у Польщу разом із польськими військами, які відступали, винятково тому, що вважав, що мені, як ксьондзу, потрібно залишитися в Україні, де я буду більш корисним польському населенню, ніж у Польщі, тим більше, що багато хто з ксьондзів, піддавшись паніці, виїхали до Польщі, залишивши свої парафії напризволяще. Залишаючись тут, я керу-

¹¹ *Франциск Андрушевич* (1880 р., с. Яблунівка Летичівського пов. Подільської губ. — 1938 р., м. Ковель). Детальніше про нього див.: *Влада і Костьол в радянській Україні, 1919–1937 рр.*: Римо-католицька церква під репресивним тиском тоталітаризму // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2003. – № 2.

вався винятково своїми особистими переконаннями і ніяких вказівок від вищого духовного керівництва щодо цього не отримував»¹².

Він несхвально поставився до вчинку колег, які за дуже складних обставин, проте з власної волі опинилися далеко від своїх парафій:

«На виїзд цих ксьондзів я дивився, як на панічну втечу людей, які забули свій обов'язок служителів релігійного культу»¹³.

Відразу після прибуття до Фастова перед о. Андрушевичем постала проблема з помешканням, оскільки в результаті реалізації більшовицького декрету про націоналізацію церковного майна місцева адміністрація вже встигла «усупільнити» садибу парафіяльного священика¹⁴. У частині прикостельного будинку, як і раніше, функціонувала польська школа та квартирували її вчителі, решта була зайнята якоюсь комендатурою. Упродовж двох місяців священикові надавали притулок парафіяни, згодом комендант таки дозволив йому поселитися у двох кімнатах плебанії.

Зовнішні нововведення, що втрутилися в діяльність римокатолицької спільноти, не обмежувалися відчуженням церковної власності. Несподіваними для віруючих і духівництва стали як вимога офіційної реєстрації парафій, так умови дотримання цієї процедури. Задля легалізації релігійної громади вимагалось, щоб двадцять її членів («двадцятка») поручилися за дотримання її офіційно затвердженого статуту. Очолювати парафію мав небачений раніше колективний орган — костельний комітет (синдикат). Ксьондз не мав права входити до складу «двадцятки» й костельного комітету, а також підтримувати відносини з державними органами задля вирішення питань парафії¹⁵. Особливий статус священика — голови парафії й ду-

¹² Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України), ф. 6, спр. 68067-ФП, т. 37, арк. 25.

¹³ Там само, арк. 97 зв.

¹⁴ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 3773-ФП, арк. 5.

¹⁵ Зазначене розпорядження стосувалося не лише католицької, а й інших церков, та поширювалося на всі підконтрольні більшовикам території.

ховного проводиря — радянським законодавством принижувався до рівня виконавця релігійних обрядів, якого винаймало офіційно зареєстроване об'єднання віруючих, так званого «служителя культу».

Нові порядки суперечили канонам католицизму, відтак не знайшли підтримки серед духівництва і віруючих. У відповідь влада продемонструвала свою готовність до примусових дій, зокрема намір відібрати храми, пристосувати їх для будь-яких інших потреб. Не чекаючи такого завершення конфлікту й, вочевидь, розраховуючи на те, що непорушно високий авторитет священників та відданість віруючих церкві нівелюють значення і вплив нововведень, римо-католики пішли на поступки радянській адміністрації.

Не стала винятком і фастівська громада РКЦ, до якої в кінці 1920 р. належало 2349 віруючих¹⁶ — переважно залізничників, робітників місцевих підприємств, ремісників та членів їхніх родин. Крім мешканців самого містечка, до костелу, як і раніше, uczали селяни-католики, однак не лише фастівської, але вже й інших, ближчих і віддалених парафій, що не мали своїх душпастирів. Відтепер фастівська римо-католицька спільнота складалася переважно з малописьменних і незаможних людей, які займалися важкою фізичною працею. Проте, як того вимагала влада, вони обрали «двадцятку» й костельний комітет, до складу якого ввійшло 10 осіб переважно старшого віку, інвалідів та пенсіонерів. До турбот о. Андрушевича належало, аби цей колективний орган не перетворився з формальності, що, як гадалося, існуватиме лише на папері й слугуватиме хіба що посередником у спілкуванні з комуністичною бюрократією, на осередок негараздів у парафії.

На Фастівщині в перші пореволюційні роки не згасав повстанський рух, більшовики затято зводили рахунки з усіма, хто чинив їм опір чи проявляв ознаки нелояльності, що позначилося на поведінці настоятеля місцевого костелу. У серпні 1919 р., ще за перебування в Києві, йому лише дивом вдалося уникну-

¹⁶ Див.: *Elenchus Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioecesium Luceoniensis et Żytomiriensis Anno Domini 1921.* – Premisliae, 1921. – S. 33.

ти страти у в'язниці ЧК за звинуваченням у контрреволюційній діяльності. Це, вочевидь, закарбувалося у пам'яті кс. Андрушевича й спонукало проявляти ще більшу обачність, зважаючи на ставлення більшовиків до духівництва польського походження. У Фастові він швидко познайомився з парафіянами у храмі й відвідував їхні домівки, у тому числі по селах і хуторах, проте спілкування відбувалося в межах виконання ним пастирських обов'язків. До найближчого оточення настоятеля ввійшли члени костельного комітету, органісти, учасники церковного хору¹⁷ й релігійних гуртків. Щоб не здобути репутацію дивака та самітника, ксьондз інколи влаштовував вечори гри у преферанс, збираючи за столом своєї вітальні представників місцевого «бомонду» — коменданта, лікаря, бухгалтера залізничної станції, секретаря районного суду. Він ввічливо перемовлявся з віруючими при випадкових зустрічах на вулиці, зрідка приймав запрошення взяти участь у родинних урочистостях і навіть пікніках-маївках, що влаштовувалися католицькою молоддю в лісі під Фастовом. На свята вдома у ксьондза збиралися півчі на чаювання, що супроводжувалося співами й грою на роялі. Гуртуючи навколо себе парафіян, він, проте, тримав дистанцію, чим підтверджував реноме стриманої й обережної людини.

У Фастові до Ф. Андрушевича ставилися по-різному. В очах багатьох, і не лише своєї пастви, він був старанним пастирем, взірцем шляхетної поведінки. Водночас йому не бракувало недоброзичливців — насамперед тих, хто сприйняв більшовицькі ідеї й почав їх утілювати у життя, обійнявши посади на різних

¹⁷ У 1923 р. до хору фастівського костелу, яким керував органіст Михайло Свінціцький, входили брати Олександр і Фаустин Зелінські, Ганна Чехович, В'ячеслав Млоцінський, Броніслав та його сестра Юзефа Пількевичі, Микола Полевський, дві дочки органіста — Марія і Казимира та ін. Через рік М. Свінціцький із родиною виїхав до Польщі, але хор продовжував функціонувати. Згодом хористи зазнали гонінь із боку радянської влади: у 1930–1931 рр. півчі-чоловіки опинилися в тюрмах, концтаборах і на засланні, в Юзефи Пількевич (Корженевської) були репресовані чоловік і троє братів, у 1937 р. було страчено Ганну Чехович (Лясоту) та ін.

щаблях владних інстанцій. Чимало таких виявилось й серед католиків. Дехто, публічно зрікшись релігії, продовжував таємно виконувати обряди, звертаючись до послуг душпастира. Щирість релігійних почуттів, як і благі наміри цих людей, були сумнівними, що породжувало напругу в їх взаєминах зі священником. До іншої категорії невдоволених належали парафіяни, які затаїли злість на ксьондза за його суворе реагування на випадки аморальної поведінки, а його «спасенні» напучування сприймали як втручання в особисте життя. У другій половині 1920-х рр., відчувши на собі надмірну увагу влади, і помітивши, що вона намагається скористатися будь-якими непорозуміннями й конфліктними ситуаціями в релігійній спільноті, він припинив організовувати дозвілля католицької молоді й почав провадити замкнутий спосіб життя, особливо уникаючи розмов про політику.

Власні побутові труднощі ксьондз намагався подолати, зайвий раз не турбуючи свою паству. Прибувши у Фастів, він оголосив у костелі, що відмовляється від платні й просить громаду взяти на себе лише утримання його помешкання¹⁸. У голодному 1922 р. о. Андрушевич двічі отримав допомогу з Ватикану через Польську місію з оптації й репатріації населення, що знаходилася в Києві. Першого разу йому перепали чоботи, вдруге — продукти харчування (борошно, рис, згущене молоко, жири)¹⁹. У 1923 р. він почав клопотатися про польську візу, щоб полікуватися й побачитися з рідними (у Польщі мешкали його брати й сестри, які виїхали з України після війни 1920 р.). Поліпшити стан здоров'я йому в 1926 р. допомогло втручання київських хірургів²⁰, а закордонна подорож так і не відбулася, хоча віза була видана. Священик пояснив, що залишився вдома через відсутність коштів на поїздку, проте справжня причина, як виявилось, крилася в іншому: о. Андрушевичу, коли він звернувся по візу до Польської місії в Києві, не сподобалася настирливість декого з працівників цієї установи, з якою вивідувалися

¹⁸ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 61464-ФП, арк. 51 зв.

¹⁹ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 68067-ФП, т. 37, арк. 19.

²⁰ Там само, арк. 11.

відомості про поведінку більшовицької влади на Фастівщині й політичні настрої його парафіян. Контакти такого ґатунку для нього були неприйнятними, і ксьондз відмовився не лише від них, але й від наміру відвідати рідню в Польщі.

Крім виконання пастирських обов'язків, о. Андрушевич, усвідомлюючи, що майбутнє спільноти залежить від релігійного виховання дітей, багато уваги надавав катехізації — навчанню основам католицького віровчення. Регулярно на заняття у священника збиралося по 15–20 дітей. Завдяки допомозі вчителів польської школи у Фастові щороку до першого причастя ставало близько 70 підготовлених вихованців. Але налагоджена система релігійного виховання протривала недовго. Радянська влада категорично заборонила групову катехізацію й з 1923 р. почала жорстко карати священників та вчителів за недотримання цього табу. Загальнодержавна кампанія з усунення із закладів освіти духовних осіб, релігійної символіки й публічних проявів релігійності докотилася й до Фастова. Після того, як інспекція райвно виявила, що в одному приміщенні з польською школою знаходиться помешкання ксьондза, директора цього навчального закладу Марію Гржелицьку²¹ понизили до посади рядового педагога, а священника виселили. Наступного, 1924 р., цю вчительку було звинувачено у вихованні учнів у «польському національно-релігійному дусі», звільнено зі школи й відмовлено у службовій квартирі.

Майже всі вчителі-помічники кс. Андрушевича, не сприймаючи більшовицьких цінностей та уникаючи переслідувань за дотримання інших поглядів, у 1923–1925 рр. виїхали до Польщі в рамках міжурядових угод між радянськими республіками і II Річчюпосполитою про оптацію і репатріацію населен-

²¹ *Марія-Аполонія Казимирівна Гржелицька* (1887 р., с. Зеленки Варшавської губ. – ?) нар. в родині залізничника, закінчила дворічні педагогічні курси у Варшаві. В Україну прибула з м-ка Ожарова Борженської гміни, що поблизу Варшави. Під час Першої світової війни була вихователькою у притулку для польських дітей-біженців попервах у м. Славути Волинської губ., а з вересня 1915 р. — у Києві. Із кінця 1917 р. поселилася у Фастові, де працювала вчителькою польської школи, організованою товариством «Мацеш школьна».

ня. Тоді ж під їхнім впливом з Фастівщини емігрувало багато дітей і підлітків із католицьких родин, частина — разом з учнями польської школи-інтернату, що знаходилася в Києві і в повному складі відбула до Польщі в 1923 р., інші поодиночі, із родичами та знайомими. Батьки, залишаючись у радянській Україні, наважувалися відправляти своїх неповнолітніх дітей за кордон, вважаючи, що там вони здобудуть гідну освіту й виховання та матимуть більше перспектив, ніж у країні «диктатури пролетаріату». Ксьондз Андрушевич сприяв в організації виїзду дітей, надаючи необхідні для оформлення польських віз позитивні характеристики й довідки про належність до парафії.

Попри те, що радянське право дозволяло здійснювати релігійне виховання дітей лише в межах родин, священник не полишав займатися катехізацією юних парафіян. Заняття провадилися таємно, не групами, як раніше, а в індивідуальному порядку, і не у приміщенні костелу чи польської школи, а у саду, домітках віруючих. Отцеві Андрушевичу продовжувала допомагати безробітна вчителька М. Гржелецька, яка, залишаючись у Фастові, приватно навчала дітей, чиї батьки не довіряли методам навчання і виховання радянської школи²².

Авторитет, яким користувався о. Андрушевич, дошкуляв партійним функціонерам і ЧК. З особливими ревностями за ксьондзом спостерігав актив, який намагався «советизувати» місцевих етнічних поляків. 28 серпня 1925 р. завідуючий польським бюро при Білоцерківському окружному комітеті КП(б)У звернувся до ГПУ з листом, в якому інформував про діяльність священника:

«Цим Польбюро окрпаркому повідомляє Вам про те, що 9 серпня 1925 р. у фастівському костелі з амбони ксьондз Андрушевич намагався вселити віруючим шовіністичний і антирадянський погляд, не кажучи вже про те, що говорив, що не слід читати свистків (газет) і книг. Необхідно звернути увагу на його промову, хоча б ось на що: "Пам'ятайте, якщо вам

²² ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 3773-ФП, арк. 50 зв. – 51.

²³ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 68067-ФП, т. 37, арк. 15.

доведеться звітуватися перед Польщею, то, щоб вам не посоромитися, що ви хороші поляки-католики". Ці слова говорять про те, що ксьондз дає зрозуміти, що, мовляв, коли прийдуть поляки, то ви повинні показати, що з більшовиками нічого спільного не мали. Моя думка: необхідно посилати Вам людину, яка володіє польською, в костел, щоби можна було притягти до відповідальності за такі виступи»²³.

Донос потрапив за адресою й був належно поцінований, отримавши офіційну реєстрацію та гриф «Цілком таємно».

У 1926 р. до ГПУ надійшов черговий «сигнал» про діяльність фастівського ксьондза та його оточення. У поданому анонімним «членом комнезаму» списку восьми мешканців Фастова, які, згідно з його висловом, «чекають пана Пілсудського», на першому місці значився Ф. Андрушевич. На думку інформатора, провина його перед радянською владою полягала в тому, що він мав у Польщі родичів, з якими листувався «умовними словами». Окрім цього, пильний активіст повідомляв, що ксьондз у своїй парафії веде облік членів партії, комсомолу і комнезаму, щоб видати їх у разі приходу поляків. Крім священика, до списку нелояльних осіб було занесено голову костельного комітету Антонія Тхоржевського та його члена Владислава Калиновського, і навіть жінку, яка не хотіла, щоб її діти навчалися в радянській школі. Цих та ще кількох людей у доносі було названо «пособниками» священика у збиранні інформації про більшовицький актив²⁴.

Поки комуністичні спецслужби таємно збирали відомості про настоятеля фастівської римо-католицької парафії, місцевий партійний актив докладав зусиль, щоб ускладнити життя цього священика. Його було обкладено високими податками і, як вже зазначалося, виселено з плебанії, тому він мешкав у скромній орендованій квартирі в будинку з багатьма сусідами²⁵. Улаштувалися всілякі провокації і хуліганські витівки щодо його пастви, як, приміром, на Великдень 1929 р., коли

²⁴ ГДА СБ України, ф. 6, спр.68067-ФП, т. 37, арк. 6-6 зв.

²⁵ Цей будинок знаходився за адресою: Фастів, вул. Базарна, 1.

віруючих, що йшли до костелу, перестривали групи атеїстів, відбираючи кошики з пасками. Не раз під час богослужіння комсомольці влаштовували навколо храму танці з криками і свистом, а під час хресних ходів, ледь не збиваючи з ніг віруючих, бігали між корогами у шапках і з цигарками.

У деяких селах Фастівщини костели передавалися в оренду релігійній громаді без прилеглої території, що ускладнювало доступ віруючих до храму. Як висловився з цього приводу кс. Андрушевич, доводилося «хоч у повітрі літати»²⁶. Храми залишалися без нагляду або погано охоронялися, через те, що місцева влада, «усуспільнивши» сторожки, зруйнувала їх або використовувала не за призначенням. Не раз до костелів вчашали злодії, але держава змушувала відшкодовувати завдані збитки не винуватців, а релігійну громаду. У Мотовилівці, куди о. Франциск їздив, щоб надавати духовні послуги католикам, за потурання сільради було зруйновано цегляну огорожу храму й розкрадено сакральне начиння, після чого влада висунула претензії до ксьондза, що він не найняв сторожа і не забезпечив охорону. Держава анулювала угоду про здачу костелу в оренду релігійній громаді, хоча віруючі компенсували заподіяні зловмисниками збитки.

Фастівська католицька громада весь час відчувала, за висловом однієї віруючої, «сильний натиск на релігію з боку радвлади». Коли ксьондз збирав костельну раду, а це щотижня відбувалося в домівці А. Осенка,

«розмови провадились, вірніше, зводились щоразу до пошуків способів утримати громадою костелу і про організацію віруючих на захист костелу»²⁷.

Інших способів відстоювання інтересів парафії, крім апелювання до вищих органів влади, ніхто не пропонував.

На початку 1929 р. до Фастова прибув ще один священик — Йосип Ковальський, який мав розділити з кс. Андрушевичем

²⁶ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 68067-ФП, т. 37, арк. 42.

²⁷ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 64753-ФП, арк. 48.

тягар обов'язків з обслуговування кількох парафій. Новопризначеному вікарієві, який щойно здобув духовну освіту, за допомогою зв'язків настоятеля без ускладнень вдалося отримати реєстрацію в місцевих органах влади²⁸, і 13 січня 1929 р. фастівський костел став місцем першого його богослужіння. Поява ксьондза-помічника, маючи на меті полегшення праці настоятеля, насправді зайвий раз привернула увагу радянських спецслужб, оскільки кс. Й. Ковальський був випускником нелегальної семінарії при київському костелі Св. Олександра, що з ініціативи й під керівництвом Т. Скальського таємно готувала кількох осіб до прийняття духовного сану. Висвячення Й. Ковальського лєнінградським єпископом РКЦ також відбулося без відомої комуністичної адміністрації. ГПУ вистежило ці несанкціоновані дії, що були лише відчайдушною спробою поповнити катастрофічно поріділі ряди римо-католицького духовництва, та відповіло жорсткими репресивними заходами. 15 червня 1929 р. Й. Ковальського було заарештовано й доправлено до Київського окрв'їдділу ГПУ УСРР²⁹. Священника Казимира Наскренцького, який керував підпільною семінарією з часу арешту Т. Скальського в 1926 р., також було кинуте за ґрати. Те саме сталося і з його підопічними-семінаристами.

Ксьондза Андрушевича теж не минули неприємності, пов'язані з арештом Й. Ковальського. 13 червня 1929 р. у квартиру, де мешкали обидва священники, прибули чекісти з обшуком і наміром арештувати вікарія, але, не заставши його вдома, натомість забрали до в'язниці кс. Андрушевича. Його відпустили лише 10 липня, після майже місяця перебування в Білоцерківській в'язниці, проте, як виявилось, ненадовго. 19 липня 1929 р. працівники Білоцерківського відділу ГПУ знову затримали о. Андрушевича під приводом, що нібито ночами в костелі відбуваються «таємні наради поляків». Як учасника цих нарад слідом за ксьондзом, 26 липня 1929 р. було ув'язнено члена костельного комітету, бухгалтера райвиконкому В'ячесла-

²⁸ Naskręcki K., ks. Z zapisków i ze wspomnień Żytomierzanina. – Kraków, 2011. – S. 288–289.

²⁹ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 61468-ФП, арк. 10.

ва Млоцінського³⁰. Ксьондза тримали в камері, не оформляючи відповідних паперів, аж поки арешт не «узаконили» ухвалою 2 серпня 1929 р. Так було відкрито карну справу за звинуваченням у «шпигунстві». Провина священика визначалася стисло і загально: «Передавав різні відомості за кордон»³¹.

Перший і єдиний допит Андрушевича відбувся через шість тижнів після арешту — 28 серпня 1929 р. Чекісти цікавилися подробицями його біографії, духовної кар'єри, колом знайомих, контактами з працівниками консульств Польщі та Німеччини. Священик запевнив, що не підтримує знайомства з іноземними дипломатами, а востаннє відвідував Польську місію в Києві 1923 р., коли клопотався про візу з метою лікування.

Віруючі юрбами збиралися під храмом, вимагаючи від костельної ради виступити на захист душпастира. Релігійний актив на чолі з А. Осенком і справді не залишив о. Андрушевича в біді. Член костельної ради Марія Млоцінська постійно возила в Білу Церкву продуктові передачі для ув'язненого ксьондза. Усвідомлюючи необхідність кваліфікованої юридичної допомоги, костельна рада відрядила парафіянку Вікторію Русецьку в Київ до адвоката, котрий не раз допомагав фахівським католикам відстоювати інтереси релігійної спільноти від зазіхань радянської бюрократії. Для переговорів про подальші дії й узгодження тексту клопотання про звільнення Андрушевича у цього захисника побував також А. Осенко. Не відразу, а через кілька тижнів роздумів, юрист, не гарантуючи позитивного результату, усе-таки погодився взяти на себе турботи у цій непростій справі. А невдовзі він, натякаючи на власні особливі знайомства й зв'язки, повідомив фахівчанам, що в їхнього душ-

³⁰ Це був перший арешт В. Млоцінського, який завершився звільненням наприкінці вересня 1929 р. Удруге він потрапив за ґрати в кінці січня 1930 р. і вийшов на волю 6 лютого того самого року, утретє перебував в ув'язненні впродовж одного місяця — з 3 квітня 1930 р., учетверте — з 15 жовтня по 12 листопада 1930 р. Уп'яте його було заарештовано 24 листопада 1930 р., після чого на 10 років ув'язнено в концтаборах Крайньої Півночі СРСР.

³¹ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 68067-ФП, т. 37, арк. 7.

пастира існує цілком реальна можливість вийти на волю, але за однієї умови — сплати великої суми грошей.

Адам Осенко скликав костельну раду, члени якої одноставно пристали на те, щоб ксьондза виручити за будь-яку ціну. Необхідна сума — попервах 500, а згодом ще 300 руб., була швидко зібрана і вручена захисникові. За два-три дні по тому кс. Андрушевич і справді повернувся додому.

Звільнення з тюрми відразу після вищезгаданого допиту стало для священика абсолютною несподіванкою, але, повернувшись до Фастова, він дізнався про викуп, який за нього заплатили парафіяни. З 30 серпня 1929 р. він продовжив свою працю в костелі. На запитання віруючих про причини його арешту Андрушевич відповідав, що вони йому невідомі. Так само ані костельна рада, ані він сам не здогадувалися про приховані обставини цього дивовижного звільнення і про роль, яку відвела ксьондзові таємно-вивідувальна служба ГПУ, намагаючись використати у своїй вельми складній операції проти консульства Польщі в Києві. Зважаючи на резонанс, викликаний арештом К. Наскреньцького, який був не лише настоятелем київського костелу Св. Олександра, але й апостольським адміністратором РКЦ, чекісти очікували, що польські дипломати шукатимуть серед партійно-державної номенклатури УСРР осіб, які допоможуть визволити впливового ксьондза. ГПУ прагнуло скористатися цією ситуацією для запровадження в консульство свого агента «Александрова». Ним був компартійний функціонер, який підтримував знайомство з кс. Андрушевичем і не раз демонстрував свою лояльність, залагоджуючи костельні справи в органах влади. За задумом чекістів, фастівський настоятель мав рекомендувати цього можновладця полякам як людину, варту їхньої довіри. Непомітно впливаючи на оточення Андрушевича, ГПУ намагалося вселити йому думку про необхідність звернення до послуг «Александрова» заради звільнення о. Наскреньцького. Однак укотре спрацювала природна обережність Андрушевича, який на вмовляння віруючих поїхати до Києва і познайомити партійця з працівниками консульства відповів категоричною відмовою:

«Я цю справу поховав і втручатися не хочу»³².

Хитромудро закроєна чекістська операція зірвалася і 27 листопада 1929 р. зі столичного Харкова до Білоцерківського окр-відділу ГПУ надійшов наказ «зняти», тобто заарештувати фас-тівського ксьондза. 30 листопада 1929 р. співробітники ГПУ здійснили в його помешканні обшук і, виявивши нічого не вар-те «листування на двох аркушах», забрали Андрушевича до Білої Церкви³³. 10 грудня 1929 р. оскарженого з матеріалами його справи було передано в Київ, до рук чекіста на прізвище Лютий.

Протокол першого допиту ксьондза датовано 11 грудня 1929 р. У відповідь на запитання, як він ставиться до радянсь-кої влади, Ф. Андрушевич насамперед заявив, що він —

«людина релігійна, яка за мету свого життя обрала служіння ідеї римо-католицької церкви і прагнення якомога ширше роз-повсюджувати цю ідею»³⁴,

а далі дозволив собі відверто й розлого висловити власну оцін-ку комуністичної дійсності. На його думку, стосовно соціаль-них проблем у нього «точок дотику з політикою радвлади мало». Не приховував, що більшовики «вдарили» по матеріаль-ному добробуту як його особистому, так і всієї церкви, оскільки після революції похитнулося становище заможних верств, що цей добробут створювали. А незаможні парафіяни, хоч і не від-чули негативного впливу радянської влади, але в результаті антирелігійної пропаганди відсахнулися від віри. Через це кост-ел, існуючи на пожертвування віруючих, почав потерпати від матеріальних труднощів. Андрушевич підкреслив, що зубо-жіння духівництва посилювалося внаслідок обкладання висо-кими податками.

Водночас о. Франциск відзначив, що найбільше його тур-бують проблеми аж ніяк не матеріального порядку, а «голов-не своє тертя з політикою радянської влади» вбачав у сфері

³² ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 61464-ФП, арк. 15.

³³ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 68067-ФП, т. 37, арк. 4.

³⁴ Там само, арк. 5–5 зв.

релігії. На думку священника, релігійна політика більшовиків повністю суперечила римо-католицькому вченню, яким він керувався:

«І в питаннях соціальних, і в релігійних політика радвлади є прямо протилежною моїм ідеям, і мої принципові погляди йдуть врозріз з самим фактом існування радвлади, оскільки радянська влада за своєю суттю перешкоджає поширенню ідей римо-католицької церкви. Через це знищення причин, які перешкоджають поширенню моїх ідей, тобто радянської влади, є для мене бажаним. Усе викладене вище характеризує винятково тільки мої внутрішні переконання, а оскільки існує конституція, яка до певної міри гарантує релігійні переконання, то я у своїй діяльності намагався дотримуватися саме рамок цієї конституції. Відстоюючи свої ідеї, я діяв винятково в рамках конституції — легальними способами, і ні до яких нелегальних методів і дій не вдавався»³⁵.

Ксьондза весь час тримали в камері-одиначці й продовжували допитувати напередодні та в день Різдва (23 і 25 грудня 1929 р.), по одному разу — у січні й лютому 1930 р., по три рази — 2 і 6 березня, по два рази — 7, 9, 21, 23 березня, по одному разу — 24, 26, 27, 28 і 29 березня та 8 квітня і, насамкінець, чотири дні безперервно — 14–17 квітня 1930 р.

Тримісячне перебування Андрушевича за ґратами заднім числом оформлялося постановою про обрання запобіжного заходу (утримання в Київській в'язниці) з дивовижною датою — 30 лютого 1930 р.³⁶ Таке, по суті, нелегальне з огляду на вимоги радянського права утримання в'язня під вартою і подальша підгонка документів були звичним явищем у ГПУ, співробітники якого перебували поза будь-яким державним і громадським контролем.

Весь цей час чекісти вимагали від арештанта визнання інкримінованого йому «шпигунства». У відповідь він заявляв, що як священник протидіяв антирелігійним заходам радянської влади, а також у 1921–1923 рр. видавав довідки парафіянам,

³⁵ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 68067-ФП, т. 37, арк. 5 зв.

³⁶ Там само, арк. 39.

які вирішили виїхати в Польщу, але не скоював злочинів і не йшов на поступки перед власним сумлінням:

«Роль донощика чи шпигуна вважаю несумісною з моєю гідністю служителя релігійного культу»³⁷.

Не приховуючи, що вважає себе патріотом Польщі, він однак зауважував, що нікому не дозволяв зіграти на його патріотичних почуттях, щоб втягнути у шпигунську чи політичну діяльність³⁸. Ксьондз, не поступаючись своїми принципами, категорично відмовився повідомляти прізвища осіб, що входили до складу релігійних гуртків при костелі. Пояснив, що діяльність цих гуртків мала суто релігійний характер і їх члени не знали, що за відвідування можуть бути піддані репресіям.

ГПУ, попри відсутність будь-яких доказів провини Андрушевича, ухвалило постанову про провадження справи за ознаками злочину, передбаченого статтями 54-4 та 54-11 Кримінального кодексу УСРР, і початок «необхідних слідчих дій». У підсумку фастівського настоятеля було віднесено до «контрреволюційної групи католицького духовництва, яку очолює ксьондз-адміністратор Наскренцький». Було ухвалено притягнути його до відповідальності за те, що він нібито

«провадив контрреволюційну діяльність, спрямовану на шкоду радянській владі та на допомогу Польщі, яка прагне шляхом окупації відторгнути від СРСР частину України, а крім того, займався збиранням шпигунських відомостей, що пересилались ксьондзом Наскренцьким у Польщу за завданням останньої»³⁹.

21–27 червня 1930 р. Ф. Андрушевич із групою римо-католицьких священиків і мирян постав перед Верховним Судом УСРР у так званій «Справі польської контрреволюційної і шпигунської організації на Правобережній Україні». Це були апостольські адміністратори РКЦ К. Наскренцький і Я. Свідерський та 8 підлеглих їм ксьондзів — Я. Левінський, Ю. Мйодушевсь-

³⁷ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 68067-ФП, т. 37, арк. 61.

³⁸ Там само, арк. 59.

³⁹ Там само, арк. 99–99 зв.

кий, Ф. Забуський, А. Скальський, Я. Ладиго, З. Квасневський, Р. Шишко, Ф. Чирський, а також 20 віруючих обох статей із різних парафій Київщини, Волині та Поділля⁴⁰. Оскільки розгляд справи здійснювала надзвичайна сесія суду в режимі закритого слухання, що не передбачало, згідно з нормами радянського судочинства, участі захисту оскаржених, то винесення якнайсуворішого вироку було прогнозованим. Щодо Андрушевича, як і шістьох інших ксьондзів, суд погодився з усіма пунктами обвинувачення та призначив найвищу міру соціального захисту у вигляді розстрілу, щоправда, відразу замінивши його на 10 років ув'язнення у виправно-трудовах таборах і 5 років позбавлення прав. Засуджений священник попервах відбував покарання на Соловецьких островах, згодом його було переміщено в Котлас, а пізніше до політичного ізолятора в Ярославлі.

Помічників кс. Андрушевича — о. Й. Ковальському дозволено пройти схожим шляхом. Ордер на його арешт не оформлявся, затримання, обшук і доправлення до Києва здійснили, виконуючи вказівку Білоцерківського окрвідділу ГПУ, співробітники фастівської міліції⁴¹. Через 3 дні після арешту, 18 червня 1929 р., контррозвідувальне відділення Київського окрвідділу ГПУ винесло стосовно кс. Ковальського дві ухвали — про притягнення до слідства як обвинуваченого і про обрання запобіжного заходу після висунення обвинувачення. Хоча у зазначених документах вина ксьондза була вже визначена: «Здійснення ворожої проти СРСР діяльності»⁴², проте вперше його було допитано на півроку пізніше — 31 грудня 1929 р., і це був єдиний допит Й. Ковальського, який весь час після арешту перебував в ув'язненні. Обвинувальний висновок у його справі не мав дати, хоча був завіреним виконавцями-співробітниками

⁴⁰ «Справа польської контрреволюційної і шпигунської організації на Правобережній Україні» більше відома з її неофіційної назви як «Справа ксьондзів». Детальніше див.: Влада і Костьол в радянській Україні, 1919–1937 рр.: Римо-католицька церква під репресивним тиском тоталітаризму // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2003. – № 2.

⁴¹ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 61468-ФП, арк. 10.

⁴² Там само, арк. 15 зв. – 16.

контррозвідувального відділення, затверджений начальником Київського окрввідділу ГПУ УСРР, а також узгоджений підписом прокурора Київської області.

Провина о. Ковальського полягала в тому, що він був вихованцем підпільної духовної семінарії, яка, за твердженням чекістів, була «організована за директивами з Польщі» та функціонувала на кошти, що надходили з цієї країни. Інші пункти обвинувачення — зв'язки з польським консульством у Києві і «контрреволюційна робота» за завданнями цієї іноземної установи. Посилаючись на зібрані агентурним шляхом відомості, слідчі ГПУ переконували, що

«Ковальський у Фастові здійснював запеклу антирадянську агітацію серед парафіян костелу»⁴³.

Усе назване кваліфікувалося як злочини, скоєння котрих каралося, згідно з артикулом 54-10 Кримінального кодексу УСРР, а справа передавалася на розгляд судової трійки при колегії ГПУ УСРР. 12 травня 1930 р. цей позасудовий орган виніс ухвалу про ув'язнення Й. Ковальського в концтаборі терміном на 10 років⁴⁴.

Репресії проти римо-католицьких священників у 1929–1930 рр. щоразу супроводжувалися арештами найближчого їх оточення. Розрахунок чекістів полягав, зокрема, в отриманні від цих арештантів, яких влада називала «костельними активістами» або «костельниками», свідчень, що компрометували б їхніх душпастирів, релігійні громади та РКЦ у цілому. Попередньо ув'язнивши сотні осіб, ГПУ включило до згаданої вище «Справи ксьондзів» лише невелику їх частину, тоді як долю решти оскаржених того ж 1930 р. вирішували судові й позасудові органи різних інстанцій поодинці, або невеликими групами. Так сталося і з багатьма членами фастівської римо-католицької спільноти.

Одночасно з кс. Андрушевичем було заарештовано людей, які у серпні 1929 р. визволяли його з в'язниці — А. Осенка і В. Русецьку, ще раніше — мешканку Києва, парафіянку костелу Св. Олександра Ізабеллу Крижановську. З'ясовуючи канали над-

⁴³ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 61468-ФП, арк. 36–37.

⁴⁴ Там само, арк. 38.

ходження коштів для викупу ксьондза, 1 січня 1930 р. Білоцерківський окрвідділ ГПУ влаштував допити й очні ставки членам фастівської костельної ради Леонові Протасевичу, Владиславові Калиновському, Пауліні Чайковській, Марії Млоцінській, Феліксові Качинському, а також віруючим, що внесли до парафіяльної каси великі суми грошей — Ганні Рокицькій та Іванові Бронецькому.

Із кінця 1929 р. в тюрмі перебували члени фастівського костельного комітету А. Тхоржевський і В. Млоцінський та ще багато парафіян, які регулярно відвідували богослужіння й брали активну участь у житті релігійної громади, серед них — Антон Гілевич, Йосип Закусило, Броніслав Пількевич, Михайло Сокольницький, Станіслав Травинський, Адольф Ходзинський, Іван Чехович. Ув'язнивши цих людей, ГПУ згодом розпорядилося їхніми долями по-різному, проте більше ніколи не випускало їх зі своїх рук.

Так, В. Млоцінського у січні–лютому 1930 р. протримали в буцегарні близько двох тижнів і відпустили, щоб знову, уже втретє, заарештувати 3 квітня 1930 р. За місяць перебування в Лук'янівській в'язниці Києва йому не було висунуто жодного звинувачення, про що він згодом зазначав у своїй скарзі до прокуратури:

«У чому підозрювали, я не знаю, оскільки допитів конкретного характеру не було, цікавилися моєю біографією»⁴⁵.

Вийшовши на волю, В. Млоцінський і не здогадуєчись про свою провину перед радянською владою, не міг передбачити, що попереду на нього чекають нові арешти, допити й, зрештою, концтабір.

Його товариша Броніслава Пількевича⁴⁶ ГПУ ув'язнило 25 січня 1930 р. Єдиний запротокольований допит цього арештанта датовано 27 лютого 1930 р., але зміст документа свідчить, що насправді таких випадків спілкування Б. Пількевича зі слід-

⁴⁵ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 62582-ФП, т. 2, арк. 64.

⁴⁶ Броніслав Адамович Пількевич — нар. у Фастові в 1901 р., поляк. Батьки — вихідці з місцевої безземельної шляхти, багатодітну родину

чими було більше. Ішлося винятково про коло його знайомих, і як видно, чекістів найбільше цікавила персона настоятеля костелу. Пількевич не погодився, що належав до близьких знайомих священика, і не підтвердив, що о. Андрушевич рекомендував своїй пастві навчати дітей не в радянській школі, а віддавати на виховання польській учительці М. Гржелицькій. Він також заявив, що йому нічого невідомо про агітаційну діяльність ксьондза⁴⁷.

Через півтора місяці після арешту Б. Пількевича, 8 березня 1930 р., контррозвідувальне відділення Київського окрвідділу ГПУ УСРР подало до колегії ГПУ УСРР обвинувальний висновок у його справі. У зазначеному документі стверджувалося, що цей робітник гуртував польську інтелігенцію і провадив «антирадянську агітацію». Оскарження акцентувало на тому, що Б. Пількевич належав до найближчого оточення кс. Андрушевича, під чиім керівництвом здійснював дії, кваліфіковані слідством як злочини, що підлягають покаранню за артикулом 54-10 Кримінального кодексу УСРР. Чекісти охарактеризували фастівського священика як організатора й керівника «польського контрреволюційного активу», пропагандиста ідеї «необхідності об'єднання поляків, виходячи з принципів 1772 року»⁴⁸.

На підставі вищезазначеного слідство визнало Б. Пількевича «соціально небезпечним елементом» і порушило клопотання про його покарання у вигляді п'ятирічного ув'язнення в концтаборі. Особлива нарада при колегії ГПУ УСРР 24 березня

(чотирьох синів і двох дочок) утримували, займаючись дрібною торгівлею. Освіту здобув у парафіяльній школі, екстерном — у чотирікласній початковій школі та в 1916–1920 рр. — технічній школі в Києві. Працював старшим робітником служби колії на залізничній станції Фастів. Після втрати батька в 1922 р. і матері — у 1926 р. спільно з іншими братами утримував неповнолітніх брата Мечислава і сестру Гелену. Був парафіянином фастівського костелу, з юних років співав у церковному хорі.

⁴⁷ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 62582-ФП, т. 2, арк. 271.

⁴⁸ Там само, арк. 272–273.

1930 р. задовольнила це клопотання, але призначила Б. Пількевичу не 5, а 3 роки виправних робіт у концтаборі⁴⁹.

Голову костельної ради А. Осенка тримали у в'язниці понад 5 місяців — із листопада 1929 по квітень 1930 рр. Якось упродовж трьох днів йому випало перебувати в одній камері з настоятелем київського костелу Св. Олександра К. Наскренцьким, який в 1920-х рр. кілька разів відвідував Фастівську парафію.

Крім мешканців Фастова, у справі кс. Андрушевича у січні 1930 р. було заарештовано М. Гржелецьку, яка, отримавши посаду педагога польської школи, із січня 1929 р. мешкала в с. Безпечне Великополовецького району Білоцерківської округи. Її звинуватили в тому, що вона заподіяла шкоду радянській владі, за вказівками настоятеля костелу виховуючи дітей у польському національно-патріотичному і релігійному дусі. Незва-

Броніслав Пількевич. 1930 р.

жаючи на категоричне заперечення вчителькою цього висновку, їй було інкриміновано співучасть у «контрреволюційній організації», яка нібито діяла в УСРР під керівництвом католицького духівництва. Відтак контррозвідувальне відділення Київського окрввідділу ГПУ, уважаючи, що перебування М. Гржелецької на території УСРР «є небажаним і небезпечним, оскільки не виключена можливість відновлення нею своєї минулої антирадянської діяльності», виступило з клопотанням

⁴⁹ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 62582-ФП, т. 2, арк. 247.

на 5 років ув'язнити її в концтаборі⁵⁰. Особлива нарада при колегії ГПУ УСРР вирішила по-своєму: 20 травня 1930 р. польську вчительку було звільнено з-під варти й на 3 роки вислано на схід України, до Старобільська⁵¹.

Унаслідок репресивних заходів, що застосовувало ГПУ УСРР упродовж кількох місяців 1929–1930 рр., римо-католицька спільнота Фастова залишилася без священиків та багатьох найвідданіших парафіян. Це був період активізації боротьби комуністичного режиму з релігією, яка провадилася у загальносоюзному масштабі й була націлена проти всіх церков і конфесій. Утиски та репресивні дії влади змінили лице і звичний спосіб життя фастівської католицької громади. Чисельність парафіян за роки більшовицького правління суттєво зменшилася й на початку 1930 р. становила 503 особи, але з них регулярно відвідували костел близько 300⁵². Ступінь зубожіння населення досяг такого рівня, що з усієї спільноти на потреби храму по 1 руб. щомісячно могли пожертвувати тільки 17–18 осіб, по 50 коп. — 25 осіб, а решта вносила по 15–40 коп. Зібрані кошти йшли на сплату податків, загальна сума яких у 1929 р. становила понад 800 руб., а також на винаймання квартири для священика (35 руб. щомісячно). Але, незважаючи на бідність своїх членів, римо-католицька парафія боргів перед державою не мала.

У костелі, який усе ще перебував у розпорядженні віруючих, за відсутності постійного священика богослужіння й обряди виконувалися лише зрідка. Щоб задовольнити духовні потреби католиків, до Фастова намагалися приїхати ксьондзи з інших парафій Київщини, однак заради цього доводилося долати багатоступеневу процедуру отримання дозволів від влади. Попервах релігійна громада мала отримати від свого рай-

⁵⁰ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 3773-ФП, арк. 62–63.

⁵¹ Там само, арк. 65. У лютому 1933 р. М. Гржелецька, перебуваючи на засланні в Старобільську, знову була заарештована за звинуваченням у шпигунстві. Після двох тижнів в'язниці її було звільнено, справу припинено за недоведеністю звинувачення (див.: <http://www.reabit.org.ua/index>). Подальша доля М. Гржелецької залишається не з'ясованою.

⁵² ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 61464-ФП, арк. 51.

виконкому позитивну відповідь на порушене клопотання про дозвіл на запрошення священика. Вимагалася також санкція за місцем постійного проживання ксьондза на виїзд його за межі цього населеного пункту, де він мав знятися з реєстрації, а за місцем тимчасового перебування — зареєструватися. Повернення до своєї парафії обставлялося такими самими умовами. Крім цього, позитивний результат для католиків не гарантувався, навпаки, атеїстично налаштована радянська бюрократія навмисно затягувала розгляд клопотань і доволі часто відповідала на них відмовами та заборонами.

У грудні 1929 р. фастівські римо-католики вперше зустріли Різдво без душпастира. Лише через місяць, 24 січня 1930 р., до них прибув із Білої Церкви кс. Адольф Петкевич⁵³. Зареєструвавшись у райвиконкомі за колишньою адресою кс. Андрушевича⁵⁴, він розгорнув працю в костелі. Однак через два тижні, 6 лютого, фастівський візит ксьондза було перервано співробітниками держбезпеки, які вивезли його до Білоцерківської в'язниці, згодом — до місць позбавлення волі у Харкові та Києві. У травні 1930 р. колегія ГПУ УСРР, визнавши о. А. Петкевича винним в «антирадянській агітації», на 3 роки ув'язнила його в концтаборі на Крайній Півночі СРСР.

Незважаючи на сумний досвід своїх колег, до Фастова щонайменше двічі наважувався приїхати з Брусилова, що знаходився за 35 км, о. Леон Піотровський⁵⁵ — 24–27 лютого 1930 р.

⁵³ *Адольф Адольфович Петкевич* (1871–1933) нар. на Волині. Закінчив Житомирську римо-католицьку духовну семінарію, висвячений 1896 р. До революції 1917 р. служив у сільських парафіях Волині й Київщини. Після арешту у Фастові на період слідства був ув'язнений у Харкові та Києві. Відбув призначене 10 травня 1930 р. судовою трійкою при колегії ГПУ УСРР трирічне ув'язнення в північних концтаборах. Помер, перебуваючи на засланні в Архангельській обл.

⁵⁴ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 62582-ФП, т. 2, арк. 211.

⁵⁵ *Леон Валеріанович Піотровський* (1878–1937) нар. на Уманщині. Закінчив Житомирську римо-католицьку духовну семінарію, висвячений 1909 р. Служив у костелах Волині й Поділля, з 1918 р. — в Єлисаветграді, з 1924 р. — на Київщині. Заарештований ГПУ в 1932 р. і на 10 років відправлений до сибірських концтаборів, де був страчений 1937 р.

і на кілька днів улітку того самого року. Першого разу він зміг зареєструватися у квартирі кс. Андрушевича⁵⁶, а вдруге, вочевидь, отримавши там відмову, зупинився в домі члена костельного комітету вдови муляра Пауліни Чайковської⁵⁷. Відомо, що у фастівському костелі правилося й на храмове свято — 14 вересня 1930 р. Голова костельної ради А. Осенко постійно клопотався перед органами влади про дозвіл на прибуття ксьондзів з інших парафій. Найчастіше до Фастова вдавалося приїжджати священникові з Малина й, таким чином, богослужіння у храмі відбувалися більш-менш регулярно.

Періодична поява священників, проте, не забезпечувала невідкладні духовні потреби віруючих. Тим часом партійна організація наполегливо пропагувала обряди на комуністичний лад. Восени 1930 р. на католицькому кладовищі вперше відбувся похорон робітника депо без священника, але з червоними прапорами і духовим оркестром⁵⁸.

Арештом і ув'язненням кс. Андрушевича та групи парафіян влада не обмежилася. У 1930 р. було здійснено спробу зняти дзвони з костелу, які, згідно з офіційною версією, мали піти на виготовлення тракторів для новопосталих колгоспів. Однак клич загальнодержавної кампанії про переплавку церковних дзвонів на «орала» не здобув масової підтримки серед фастівчан. Навпаки, під час цієї інспірованої комуністами акції навколо костелу з протестом зібралися віруючі, які гуртом пішли до міськради з вимогою припинити втручання партійно-комсомольського активу у справи релігійної громади, завдяки чому частина дзвонів залишилася на місці. Організаторами тодішньої «волинки» жінок були парафіянки Кароліна Шклярська і Кароліна Ковальська.

Прояви непокори і згуртованості католиків, їх рішучість у відстоюванні своїх інтересів викликали гостру реакцію влади. У жовтні 1930 р. більшовицькі спецслужби розгорнули проти фастівської римо-католицької спільноти нову операцію, що

⁵⁶ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 62582-ФП, т. 2, арк. 211.

⁵⁷ Там само, арк. 57.

⁵⁸ Там само, спр. 61453-ФП, арк. 15.

тривала понад рік — до кінця жовтня 1931 р., і була спрямована на ліквідацію «антирадянської шпигунсько-диверсійної організації», що, за версією ГПУ, упродовж тривалого періоду діяла у Фастові під керівництвом кс. Ф. Андрушевича, маючи на меті «повалення радянської влади» і приєднання території України до Польщі. Центральними фігурантами справи, крім священика, мали виступати (у ролі його найближчих соратників і помічників) Б. Пількевич і В. Млоцінський.

Розробку цієї справи здійснювала група співробітників дорожньо-транспортного відділу (ДТВ) ОГПУ Південно-Західної залізниці на чолі з І. Веселовим⁵⁹. Вони визначали коло підозрюваних і свідків, провадили арешти, обшуки, допити та інші дії, висували оскарження, що зрештою потрапили на розгляд судової трійки при колегії ГПУ УСРР.

У перебігу операції до слідства було притягнуто багато чоловіків і жінок різного віку та професій. Початок поклали працівники ДТВ ОГПУ залізничної станції Бобринська (м. Сміла), які 16 жовтня 1930 р. затримали машиніста водокачки станції Миронівка Семена Корженевського⁶⁰. Арешти тривали всі наступні місяці, за винятком січня 1931 р., а завершилися через півроку, 11 квітня 1931 р., затриманням мешканця Фастова Владислава Пількевича. Призвідців — кс. Ф. Андрушевича та Б. Пількевича — було відкликано з місць позбавлення волі, де вони відбували покарання за попередніми вироками, і за тисячі кілометрів — з Ярославля на Волзі та Кемі на Білому морі наприкінці грудня 1930 р. доставлено до Києва. У Фастові вкотре було заарештовано В. Млоцінського.

Чекісти діяли свавільно, в обхід і без того куцих формальностей, нерідко без ордерів і санкцій прокурора на арешт. Трап-

⁵⁹ *Іван Степанович Веселов (Дорофеев)* — чекіст із 1920 р., у 1930 р. обіймав посаду заступника начальника ДТВ ОГПУ Південно-Західної залізниці, в органах держбезпеки мав скандальну репутацію вкрай аморальної особи.

⁶⁰ Кількох людей, зокрема А. Ословського, було затримано й ув'язнено ще раніше — у вересні 1930 р., однак перебування їх за ґратами чекісти тривалий час не оформляли документально.

лялося, що в ордер навмання вносилися хибні відомості, без зазначення конкретної адреси наміченої для арешту людини. Це призводило до плутанини й виникнення трагікомічних ситуацій, як сталося, приміром, 23 жовтня 1930 р. з фастівчанкою Марією Бартосевич, що випадково потрапила в поле зору співробітника ДТВ ОГПУ станції Бобринська Миколи Туліна. Він, прибувши до Фастова з ордером на арешт якоїсь Марії-Людмили Радзівєвської, навіть за допомогою паспортного стола не зміг ідентифікувати особу останньої, адже в містечку виявилося багато жінок із таким прізвищем, та жодна з них за прикметами не підходила на роль учасниці «шпигунсько-диверсійної організації». Але чекістові, як видно, конче потрібно було когось заарештувати, і вихід було знайдено. Як зазначено в його рапорті, він почув, що поряд із паспортним столом мешкає дівчина з підходящим іменем — Марія, яка «збирається виходити заміж, за кого — з'ясувати не вдалося»⁶¹. І хоч прізвище її було зовсім іншим, проте оперуповноважений ГПУ вирішив скористатися ордером на арешт Марії-Людмили Радзівєвської. Нагрянувши в дім Бартосевичів, він зауважив, що під час обшуку

«родина мала спокійний вигляд і заперечень не спостерігалось. Але після оголошення необхідності Марії їхати в Бобринську вона дуже розхвилювалася»⁶².

Так через примху одного чекіста Марія Бартосевич опинилася у слідчому ізоляторі ГПУ в м. Сміла, що за 200 кілометрів від Фастова. Через день після арешту той самий оперуповноважений улаштував їй допит зі з'ясуванням подробиць її біографії, стосунків із ріднею та знайомими. Вочевидь, помітивши особливий інтерес слідства до її свояків — братів Пількевичів, вона всіляко від них відмежувалася, заявивши, що на ґрунті особистої неприязні, як і вся родина Бартосевичів, уже кілька років припинила з ними будь-яке спілкування. Схоже, що через цю обставину Марія видалася чекістам некорисною для подальшої розробки справи, і її було вирішено відпустити додому.

⁶¹ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 62582-ФП, т. 3, арк. 207–208.

⁶² Там само.

Під час «фастівської» операції ДТВ ОГПУ застосовував, незалежно від особи підозрюваного, лише один запобіжний захід — утримання під вартою, відтак арештом започатковувався період тривалого ув'язнення. Надалі, по півроку і більше тримаючи підслідних у тюремних камерах, І. Веселов та його підлеглі не зважали на визначені чинним правом терміни позбавлення волі на час слідства і жодного разу не зверталися по дозвіл по його продовження. Попри значні масштаби операції, справа провадилася практично за відсутності прокурорського нагляду, і слідча група діяла абсолютно безконтрольно, настільки нехтуючи будь-якими юридичними нормами і підтасовуючи документи, що було приховано імена й загальну кількість затриманих та заарештованих.

Статус обвинуваченого було надано, крім кс. Ф. Андрушевича, групі з 23-х осіб. Це були рідні брати Пількевичі — Броніслав, Станіслав і Владислав, їхній родич Йосип Пількевич, брати Зелінські — Олександр і Фавст, а також В'ячеслав Млоцінський, Семен Корженевський, Станіслав Крапан, Вікентій Сокольніцький, Фелікс Качинський, Антон Мичковський, Август Ословський, Павло Кобилянський, Петро Лишко, Мар'ян Шиманський, Броніслав Бочковський, Антон Ровінський, Владислав Ковальський, Йосип Закусило, Владислав Грабовський, Марія Закусило і Людвіка Дибовська.

Крім зазначених, до слідства притягувалися й інші громадяни, зокрема було допитано подружжя Володьків із Миронівки — Дорофія та Євгенію, дружину С. Корженевського й водночас рідну сестру братів Пількевичів — Юзефу, уже згадану фастівчанку — Марію Бартосевич. 23 листопада 1930 р. було виписано ордер на арешт телеграфіста Костянтина Шрамченка, однак виявилось, що вже три роки, як його зі ст. Фастів було переведено на ст. Козятин. Арешти у справі кс. Андрушевича охопили значно ширше коло осіб, ніж це відображено у зазначеній груповій справі. Зокрема, у 1931 р. чекісти п'ять діб тримали у в'язниці парафіянку фастівського костелу Лідію Тисячну⁶³, якийсь час тоді перебувала за ґратами сестра В. Млоцінсь-

⁶³ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 31408-ФП, т. 1, арк. 11 зв.

кого — Марія. Було заарештовано також чергового по станції Фастів на прізвище Брун. Після того, як він не визнав своєї провини в інкримінованих злочинах, його випустили з-за ґрат, виславши за межі України⁶⁴.

Усі арештовані мешкали на Фастівщині або родинними узами були пов'язані з цим краєм, підтримували між собою знайомство, більше того, перебували в близькому чи віддаленому спорідненні. Маючи спільне походження, за кількома винятками, більшість цих людей традиційно вважалися поляками і, перебуваючи у ГПУ, під час заповнення відповідної графи анкети арештованих та в перебігу допитів не заперечували свою національну належність. Це питання особливо цікавило чекістів, вони постійно його педалювали, надзвичайно чутливо реагуючи на національну самоідентифікацію підслідних. Проте не виникло проблем, коли С. Корженевський і П. Кобилянський назвали себе українцями, а Ст. Крапан — латишем, хоча, за бажання, і в них можна було віднайти польське коріння. Натомість у супереч заяві А. Мичковського, що він не володіє польською мовою і вважає себе українцем, у його анкеті запис «українець» рукою слідчого було виправлено на «поляк». Невідомо, із власних переконань, чи ухиляючись від переслідувань на національному ґрунті, О. Зелінський наполог на тому, що він не поляк, а «громадянин УСРР-католик».

Призначений слідством одним із головних «фігурантів» справи — В. Млоцінський не зрікався того, що є поляком, проте категорично відмежувався від закидів щодо «націоналістичних поглядів»:

«Батько і мати мої родом з України, так само і діди, і прадіди. Я ж народився і провів дитинство та юність у Росії в Курській губернії, моїми товаришами були російські люди. Відтак, не відчуваючи в родині національних польських переконань і не бачачи таких у школі, навпаки, тоді у школі бачив великодержавні російські спрямування, я, природно, став інтернаціоналістом»⁶⁵.

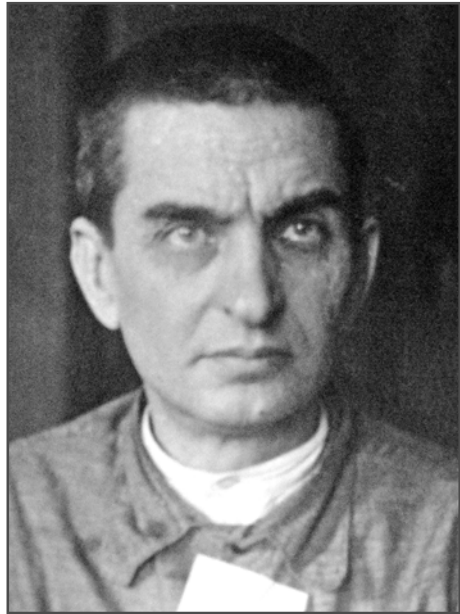
⁶⁴ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 46072-ФП, арк. 223.

⁶⁵ Там само, спр. 62582-ФП, т. 2, арк. 86 зв.

Прибувши до Фастова вже в дорослому віці, В. Млоцінський уперше потрапив у товариство поляків, у тому числі тих, хто, проїнявшись духом польського патріотизму, вирішив перебраться на історичну Батьківщину своїх предків. Серед них були його близькі друзі, але від запрошення їхати разом із ними він рішуче відмовився, оскільки вважав Польщу повністю чужою для себе країною⁶⁶. Повідавши чекістам про свій життєвий вибір, В. Млоцінський намагався підкреслити, що ніколи не був польським націоналістом.

Якихось сантиментів щодо Польщі слідчим не вдавалося виявити і в Б. Пількевича. Він визнав, що на початку 1920-х рр. хотів відвідати цю державу, щоб побачити, як живуть поляки, і навіть побував у Польській місії в Києві з метою дізнатися про умови поїздки. Але труднощі, пов'язані з отриманням візи, виявилися значно сильнішими, ніж його інтерес до цієї країни, і, без особливого жалю полишивши цю ідею, він до неї більше не повертався.

Із центральної постаті справи — кс. Андрушевича — також ніяк не вимальовувався образ запеклого польського шовініста, керівника розгалуженої антирадянської організації, що складалася зі шпигунів і диверсантів, готових на будь-які вчинки заради блага Польщі, оскільки притаманні йому риси характеру і поведінка заперечували будь-яку причетність до цієї штучно наві'язаної чекістами ролі. Завжди залишаючись пе-

Ксьондз Ф. Андрушевич. 1930 р.

⁶⁶ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 62582-ФП, т. 2, арк. 87.

реконаним поляком, Ф. Андрушевич водночас прямолінійно ставився до обов'язків католицького священика і громадянина держави, в якій йому випало народитися й жити. Не забуваючи важких уроків 1920 р., він не виставляв напоказ власні національні почуття й не будив полонофільські настрої своїх парафіян. Природна замкнутість, обережність і самоконтроль ксьондза позбавляли ГПУ доказів того, що він із костельного амвону провадив «польську шовіністичну пропаганду й агітацію», адже здобута різними шляхами інформація засвідчувала, що його проповіді мали суто релігійний характер.

Фактів публічної глорифікації Андрушевичем Польщі чи виховання ним релігійної спільноти в душі польських національних ідеалів, що більшовицька влада кваліфікувала як важкий антидержавний злочин, ГПУ у своєму розпорядженні не мало. Отже, надалі слідство, не полишаючи наміру звинуватити священика у пропаганді «махрового» польського націоналізму, намагалось показати, що цю діяльність він здійснював не відкрито, перед усією громадою, а приховано, у вузькому колі довірених осіб, насамперед серед членів костельної ради й учасників хору.

Арештувавши багатьох із цих людей, чекісти пропонували їм підписати заздалегідь підготовлені протоколи допитів, де йшлося про те, що священик гуртував місцевих поляків в організацію, яка мала на меті відстоювання кордонів Польщі 1772 р. Визнання о. Андрушевича організатором і проводирем польського націоналістичного угруповання мало надто важливе значення для слідчої групи ДТВ ГПУ, відтак добувалося будь-якими способами. У хід пішли обман, обіцянки, і зрештою, агресивний тиск, адже заарештовані, ознайомившись зі змістом «власних» показань, називали їх брехнею й навідріз відмовлялися стверджувати своїм підписом. У відповідь функціонери держбезпеки повідомляли, що ці папери — малозначуща формальність, суто канцелярська дрібниця, яка ні на що особливо не впливає, а підпис необхідний для того, щоб дати хід подальшому, уже справжньому слідству і суду, де все перевіриться і з'ясується «по-справедливому». До арештованих, які не повірили в можливість неупередженого розслідування, а також обі-

цянкам, що всі протоколи з псевдосвідченнями будуть спалені (легковірних не було), застосовувався інший прийом — жорстка психологічна атака (лайка, погрози негайного розстрілу)⁶⁷.

Від підслідних вимагали показань про те, що настоятель парафії створював у своєму оточенні культ Польщі зі співами її гімну, виголошенням промов за процвітання цієї держави і розширення кордонів за рахунок території України. Будь-які заперечення чекісти відхиляли, мовляв:

«Не може такого бути, щоб у ксьондзів на вечірках не було сказано чого-небудь проти радянської влади!»⁶⁸.

Команда працівників ГПУ докладала неабияких зусиль, щоб хоча б на папері створити видимість існування у Фастові конспіративної, по-сектантськи закритої групи поляків-католиків, що були фанатично віддані Польщі й водночас зловороже ставилися до радянської влади та навіть навколишнього суспільства. Насправді ксьондз, з усіма особливостями його стриманої вдачі й консервативної поведінки, що узгоджувалася зі статусом духовної особи, не цілком вкладався у цю штучно задану схему, оскільки не цурався спілкування з людьми іншої віри, національності. Принаймні, усі знали, що до вузького товариського кола, котре у часи дозвілля збиралося в домівці о. Андрушевича, входили й неполяки, зокрема литовець за походженням, лікар Кожанського цукрового заводу Вершило, а також українець, місцевий громадський діяч Лука Павленко.

Тим більше, не існувало аргументів на користь закидів про самоізоляцію і відчуження фастівських католиків від суспільного життя краю. Крім кількох фанатично налаштованих віруючих, переважно жінок, які з власної волі відмежувалися від мирських справ, намагаючись таким чином захистити не лише свою віру, але й власну польську ідентичність, католицький актив — члени костельної ради, «двадцятки» і згодом «п'ятдесятки» контактували не лише зі своїми одновірцями, але й були пов'язані з земляками різного етнічного й віросповідного по-

⁶⁷ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 62582-ФП, т. 3, арк. 325.

⁶⁸ Там само, арк. 324 зв.

ходження службовими, діловими, побутовими та навіть родинними узами. Це стосувалося різних поколінь й особливо молоді, яка разом проводила дозвілля і, зважаючи на розбіжність календарних стилів, спільно відзначала православні та католицькі релігійні свята.

Репресії, яких зазнали католики в 1930–1931 рр., стали випробуванням щирості цих добросусідських взаємин, і, до честі фастівчан, громадська думка була на боці переслідуваних. Почуття солідарності проявилось, зокрема, наданням заарештованому В. Млоцінському позитивної характеристики, що була стверджена підписами лідерів місцевих галузевих профспілок — працівників освіти, торгівлі, банків, кооперативних організацій, металістів та ін. Таким способом вони — представники різних національностей (Ройзенвасер, Гомберг, Гольдфарб, Корецький, Михайлов, Слободянюк, Марченко та ін.) відстоювали перед репресивним державним апаратом свого земляка, з яким були знайомі впродовж багатьох років. Для них В. Млоцінський був не зятим поляком-католиком, шпигуном і диверсантом, на чому наполягало ГПУ, а порядною людиною і старанним працівником, який

«у період своєї служби бухгалтером на підприємствах, заводах і установах у нашому середовищі поводився прихильно, чесно виконуючи всі покладені на нього обов'язки як чесний громадянин і член спілки Радянської Республіки»⁶⁹.

Намагалася захистити свого товариша — Б. Бочковського — профспілка машинобудівників, видавши довідки, які засвідчували, що він належить до профспілкового активу, кілька років був членом заводського комітету й очолював виробничу комісію заводу «Червоний Жовтень»⁷⁰. Не залишилася осторонь і Фастівська міська рада в особі її голови й секретаря, які 16 травня 1931 р. документально підтвердили, що в 1929–1930 рр. Б. Бочковський входив до складу цієї ради⁷¹.

⁶⁹ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 62582-ФП, т. 2, арк. 175.

⁷⁰ Там само, т. 1, арк. 180, 182.

⁷¹ Там само, арк. 181.

З огляду на вторинність етнічних орієнтирів у самосвідомості заарештованих, а тим більше, слабкість чи відсутність у багатьох із них патріотичних почуттів щодо Польщі, представити їх учасниками угруповання «польських шовіністів», як це намагалося зробити ГПУ, було дуже складно. Ще важче було знайти причини, щоб зобразити їх «класовими ворогами» робітничо-селянської влади, оскільки за такими ознаками, як походження, рід занять, майновий стан ніхто з них не належав до так званих «експлуаторських класів». Усі, хто був притягнутий до слідства у цій справі, вийшли з незаможних верств, здебільшого безземельного і малоземельного селянства, через що, за винятком В. Млоцінського, в якого дитинство та юність минули за партою, працювали з ранніх років у господарстві батьків чи в наймах. Про соціальну упослідженість й обмежені фінансові можливості родин підслідних свідчив також низький рівень освіти, яку вони одержали до революції та й пізніше, за правління більшовиків. Крім В. Млоцінського, котрий закінчив гімназію і три курси Київської політехніки, а також Броніслава і Станіслава Пількевичів, А. Ословського та В. Сокольницького, які спромоглися стати кваліфікованими робітниками, здобувши професійну підготовку в Київському залізничному технічному училищі, іншим у кращому разі вдалося кілька зим відвідувати церковнопарафіяльну школу й отримати початкову освіту. Були й такі, що заледве освоїли письмо.

Більшість із 23-х обвинувачених у цій справі — 18 осіб — на момент арешту належали до робітничого класу. Із них 14 трудилися на залізниці — машиністами, техніками, стрілочниками, кондукторами, оглядачами вагонів, вантажниками і т. п., троє — на машинобудівному заводі «Червоний Жовтень», один — на Кожанській цукроварні. Решта п'ятеро — бухгалтер кооперативу, селянин-одноосібник, візник, кравчині заробляли на прожиття також винятково власною працею. Схоже, що найзаможнішим з усіх був хлібороб с. Червоне Й. Пількевич, який на 5 душ родини мав 7 десятин одержаної за радянської влади землі, хату, повітку і двох коней. До найбільших статків інших належала сільська хата та присадибна ділянка, але дехто не мав і цього. Так, Л. Дибовська, С. Корженевський, Ст. Кра-

пан, М. Закусило мешкали в орендованих квартирах, а М. Шиманський, В. Млоцінський, А. Ословський — спільно з іншою роднею — у домівках своїх батьків, П. Кобилянський на чотирьох осіб родини мав півхати і город. Правда, місцеві органи влади могли й звичайний сільський будинок потрактувати справжнім маєтком і на цій підставі змінити класову належність її власника, проголосивши робітника «буржуєм». У 1928 р., приміром, «як домовласника» до категорії «експлуататорів» було віднесено і в результаті позбавлено роботи провідника вагону Ф. Качинського, який, працюючи впродовж 20 років на залізниці, спромігся придбати для себе хату у Фастові⁷². Зрештою, тоді вдалося довести, що він ніякий не визискувач, а чесний трудівник, і повернутися на своє робоче місце. Інший підслідний — Й. Закусило, вочевидь, щоб не потрапити до списку класових ворогів, обачливо здав отриману за радянської влади землю, включно з присадибною ділянкою, до щойно організованого у с. Снігурівка колгоспу, до якого, звісно, сам не вступив, адже працював оглядачем вагонів на ст. Фастів⁷³.

Кравецьке ремесло і репутація найпопулярніших у Фастові модисток, яку заслужено здобули Л. Дибовська і М. Закусило, забезпечували їм щоденне існування, проте аж ніяк не посприяли надбати якихось статків. Так само не став заможним Ст. Крапан, який, маючи коня, займався вантажними перевезеннями в Білій Церкві⁷⁴.

Отже, за класовим мірилом ніхто із заарештованих — типових представників трудящих мас — не мав бути ворогом робіничо-селянського ладу. Виняток міг становити лише Ф. Андрушевич, який підлягав під цю категорію за кількома окресленими більшовицькою владою параметрами: походження (дворянин), освіта й рід діяльності (представник «нетрудової» та ще й «ідеологічно шкідливої» верстви — духівництва). Священик не раз на допитах намагався спростувати претензії чекістів щодо свого походження і соціального статусу, пояснюючи, що

⁷² ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 62582-ФП, т. 3, арк. 136.

⁷³ Там само, арк. 4.

⁷⁴ Там само, арк. 333.

його батьки належали до зубожілої безземельної шляхти, жили скромно, не спромігшись дати своїм дітям належної освіти, а він сам, не успадкувавши ніяких багатств, ніколи не експлуатував трудящий люд. Але марно, доводи о. Андрушевича слідство до уваги не брало.

Щодо нього, як, утім, і інших священиків будь-яких конфесій, функціонери ГПУ УСРР твердо дотримувалися надісланих із Москви вказівок «Про стан і перспективи церковного руху й чергові завдання органів ОГПУ». У цьому документі, датованому 22 березня 1930 р., заперечувалася будь-яка можливість довіри до духівництва чи найменшого компромісу з ним, священики і віруючі усіх течій і віросповідань зневажливо називалися «церковниками», їм давалася вкрай негативна політична оцінка як «непримиренних ворогів пролетарської революції». ОГПУ зобов'язувало своїх працівників не зважати на декларації і заяви «церковників» про власну лояльність і нешкідливість, адже «ані наша партія, ані радвлада у жодній мірі не могли задовольнитися цими “запевненнями”»⁷⁵.

Більшовицький режим незмінно ставився до церкви, незалежно від віросповідання, як до «контрреволюційної організації, виразника інтересів ворожих пролетарській диктатурі соціальних верств». Але цей негатив особливо посилювався на рубежі 1920–1930-х рр. унаслідок реалізації наміру Кремля здійснити кардинальні перетворення на селі. Майже вся територія УСРР, у тому числі Фастівщина, опинилася в офіційному переліку районів суцільної колективізації, де водночас зі створенням колгоспів розгорталася антицерковна кампанія. Штучно стимулюючи боротьбу з церквою, ОГПУ у згаданому наказі оцінювало її як одну з ланок «контрреволюції», що «перетворилася тепер у своїй переважній частині на явно політичну, антирадянську організацію». Московський центр налаштовував органи держбезпеки на місцях триматися щодо духівництва єдиної твердої лінії:

«У районах суцільної колективізації, де кампанія ліквідації церков іде енергійним темпом, ми можемо констатувати, що на-

⁷⁵ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 383, арк. 2.

лежність до різних церковних течій не відіграє майже ніякої ролі в політичних настроях церковників: усі попи тут — озлоблені й активні вороги соціалістичного будівництва та будь-яка відмінність між течіями тут практично згладжується»⁷⁶.

Перебуваючи в руках групи функціонерів ДТВ ГПУ, кс. Андрушевич не мав шансів змінити своє становище на краще, оскільки відкликання вже ув'язненого священика з віддалених місць позбавлення волі та притягнення його до слідства в іншій груповій справі були спрямовані на виконання вищезазначеного наказу ОГПУ і цілком відповідали розробленому московським центром сценарію дій стосовно духовництва. В основу цього документа було покладено тезу про те, що у СРСР відбувається «загострення класової боротьби». Водночас «церковників» кваліфікували як реальну загрозу для існування більшовицького режиму:

«Характерним для нового періоду контрреволюційної діяльності церковників є їх перехід на шлях створення нелегальних організацій, які ставлять собі за мету повалення радвлади шляхом збройного повстання»⁷⁷.

Відтак справа фастівського ксьондза чітко вкладалася у спущену «згори» схему: обов'язкова наявність місцевого «антирадянського» угруповання «церковників», його організатор і натхненник — священик, члени — паства, спільна мета — повалення влади, методи — агітація, шпигунство, диверсії. Оскільки іншого ксьондза на Фастівщині не було, довелося здалеку повертати вже засудженого Ф. Андрушевича. Учасниками конспіративної антидержавної організації, стрижнем якої виступав, як стверджувало слідство, настоятель парафії, відповідно, могли бути лише віддані особисто йому та церкві члени релігійної спільноти. Але 23 особи, на яких припав вибір чекістів, не відповідали цьому шаблону. З усіх заарештованих лише двоє — Б. Бочковський і Ф. Качинський — недовго входили до складу костельної ради, ще шестеро — співали у хорі

⁷⁶ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 383, арк. 5.

⁷⁷ Там само, арк. 3.

або прислужували ксьондзові під час відправ. На допитах ці люди не заперечували того, що належали до католицької пастви, проте слідча група ДТВ ГПУ була добре обізнана, що ніхто з них не був ревним богомольцем чи аскетом, про що свідчив їх звичний спосіб життя. У поведінці чоловіків-півчих, які під час проповідей зазвичай не залишалися в костелі, а дозволяли собі виходити на двір на перекур⁷⁸, було більше прагматизму, аніж надмірної пошани до настоятеля чи ознак релігійного фанатизму. Один із хористів — В. Млоцінський — із приводу висунутих звинувачень заявив:

«Який злочин вчинив Пількевич, я не знаю, засвідчити який-небудь антирадянський проступок я не можу, тому що не знаю, за винятком участі його, а також усіх нас у костельному хорі. У той час, як партія, профспілки борються з релігією, а ми своєю участю у хорі — співом під час служби були, так би мовити, у допомогу релігії. Звичайно, це тривало недовго й ми, чоловіки, ходили на хори співати як любителі співу і музики, нам було все рівно, де співати, а через те, що у Фастові іншого тоді, світського, хору не було, то ми співали в костелі»⁷⁹.

Були серед арештованих як ті, що підтримували приязні стосунки зі священником, так і ті, хто тримав на нього образю через накладання духовних покарань за поведінку, що не відповідала християнській моралі, і спонукання до благочестивого способу життя. Далеко не всі регулярно відвідували богослужіння, дехто переступав поріг храму лише на великі свята або для виконання треб. Двоє — А. Ровінський і В. Грабовський, вступивши до ВКП(б), не цікавилися костельними справами й уникали контактів зі священником. Не лише вони, а більшість із підслідних зазвичай не спілкувалася зі своїм пастирем, а дехто навіть не знав його по імені, про що заявляв чекістам під час допитів і згодом — у скаргах до прокуратури:

«Мені було висунуто звинувачення у шпигунстві і зносилах із контрреволюційною метою з ксьондзом Андрушевичем.

⁷⁸ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 62582-ФП, т. 2, арк. 85.

⁷⁹ Там само, арк. 90.

Ксьондза Андрушевича я не знав і ні в яких зносінах я з ним не перебував»⁸⁰.

Август Ословський, приміром, бачив Андрушевича зблизька лише двічі — у 1923 р. на хрестинах дитини Ст. Пількевича та в 1924 р., коли збирався вінчатися в Києві, для чого брав довідку у фастівського настоятеля про свою належність до місцевої парафії.

У специфічній увазі органів ГПУ до ксьондза та його пастви виокремлювалося віросповідання арештованих. До українця С. Корженевського, що першим був заарештований у цій справі, чекісти, у супереччя принципам, декларованим в урядовому декреті про свободу совісті, висунули претензії щодо його знайомства з католицьким священиком і переходу з православ'я в католицизм: «З якою метою прийняв католицьку віру?». С. Корженевський, який насправді не був релігійним, мусив захищатися, посвячувати сторонніх недоброзичливців, які утримували його в неволі, у деталі свого приватного життя та сумління:

«Католицького віросповідання я ніколи не приймав. При одруженні я для того, щоб можна було вінчатися в костелі, що вимагала мати моєї дружини, вивчив тільки потрібні для вінця молитви, щоб відповідати ксьондзу»⁸¹.

Вираз «шовініст-католик» як норма офіційного лексикону функціонерів ГПУ застосовувався для характеристики заарештованих, обумовлюючи зв'язок їх віросповідання зі «шпигунською діяльністю», а будь-які прояви парафіяльної активності, як, приміром, участь у хорі, лише посилювали ці звинувачення:

«Кожен з учасників цього хору в результаті впливу [органіста] Свінціцького і [ксьондза] Андрушевича, з цілковитою впевненістю, є тим матеріалом, що в будь-який момент може бути використаним у контрреволюційних цілях і, по суті, є запеклим прихильником польської буржуазної держави, що мріє про повалення радянської влади і приєднання території Ук-

⁸⁰ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 62582-ФП, т. 2, арк. 44 зв. – 45.

⁸¹ Там само, т. 3, арк. 222.

раїни до Польщі, а в момент війни й наступу польської армії, поза всяким сумнівом, уся ця маса хористів і учасників вечірок активно всіма засобами допомогла б і полегшила наступ та окупацію польською армією території України»⁸².

Лейтмотивом справи фастівського ксьондза та його миряна стала їх потенційна та явна загроза для влади, примітними мітками якої для ГПУ слугували релігійність, «чужоземне» походження, участь у житті католицької громади, повага віруючих до свого пастиря. Таке ототожнення етнічної й віросповідної належності з політичною нелояльністю дозволяло дискредитувати й видавати за злочинця будь-якого громадянина, попри його політичні погляди, переконання й поведінку. Саме таким шляхом у випадку з оскарженими у справі кс. Андрушевича пішла слідча група ДТВ ГПУ, підводячи під один «знаменник» людей з абсолютно несхожими біографіями. До відповідальності за одним стандартним звинуваченням було притягнуто осіб із різними рівнями політичної й громадянської свідомості та прямо протилежним політичним минулим. Серед заарештованих узагалі не було таких, хто б відверто демонстрував власну недоброзичливість щодо комуністичного режиму, натомість не один довів свою відданість пролетарським цінностям участю в революційній боротьбі й громадянській війні в лавах Червоної армії.

Таким був, зокрема, Б. Бочковський — механік заводу Ф. Брандта, який уже в 1902 р. користався серед соратників по більшовицькому підпіллю репутацією «найнадійнішого товариша»⁸³. Згодом цю довіру він не раз виправдовував у відкритій боротьбі: у 1917 р. ввійшовши до більшовицького партійного осередку⁸⁴, де, за його висловом, «допомагав здійснювати революцію» — ризикуючи власним життям, під кулями вояків Тимчасового уряду підняв над заводом Ф. Брандта червоний прапор, організовував мітинги, під час виборів в Установчі збори агі-

⁸² ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 62582-ФП, т. 2, арк. 141–142.

⁸³ Див.: *Кравченко Н.М., Чиговська Л.Г., Неліна Т.В.* Фастівщина: сторінки історії (від давнини до 20-х років ХХ ст.). – Фастів, 2004. – С. 172.

⁸⁴ Там само, с. 183.

тував за більшовиків по селах, навіть зібрав оркестр із селян і навчив їх грати «Марсельєзу»⁸⁵. Бочковський пригодився і в період повоєнної відбудови — саме цей майстер узяв на себе ремонт заводського устаткування, завдяки чому 1926 р. це, уже націоналізоване, підприємство після кількарічного простою постало з руїн під назвою «Червоний Жовтень». Завдяки унікальному хисту винахідника й раціоналізатора, яким володів цей робітник, завод не раз справлявся зі складними технологічними проблемами, заощаджувалися значні кошти. За це колеги висунули Б. Бочковського до заводського комітету, де він очолив ключову, виробничу, комісію, а фастівчани з 1917 р. обирали його депутатом міської ради.

Більшовицькі погляди, самовідданість на виробництві та у громадських справах не перешкоджали цьому авторитетному майстрові сповідувати свою віру. Особливої активності у житті католицької парафії він не проявляв, костел відвідував двічі на рік — на Різдво і Великдень, ксьондза знав лише в обличчя, нетривалий період входив до костельного комітету. Громадська діяльність іншого звинуваченого — Ф. Зелінського, який у 1920–1922 рр. обіймав виборну посаду секретаря Фастівського волосного комнезаму, також цілком гармонійно поєднувалася з обов'язками півного костелу, які він ретельно виконував до дня свого арешту. Мав заслуги перед радянською владою, яку виборював зі зброєю в руках, і П. Кобилянський. Утративши здоров'я в лавах Червоної армії, із настанням миру він повернувся до праці на залізниці, але, на відміну від багатьох інших, релігійними справами не переймався. Так само відійшов від релігійних практик А. Мичковський. Натомість, повіривши в ідеї, які пропагувала правляча політична сила, він, уважаючи себе «людиною, цілком відданою радянській владі»⁸⁶, разом із групою залізничників здійснив колективізацію селянських господарств с. Снігурівка.

Як уже згадувалося, двоє із заарештованих — шляховий майстер А. Ровінський і машиніст паровоза В. Грабовський —

⁸⁵ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 62582-ФП, т. 1, арк. 193.

⁸⁶ Там само, т. 2, арк. 46 зв.

належали до ВКП(б). Будучи представниками типових для пристанційного містечка професій, вони вирізнялися серед земляків тим, що носили при собі неодмінні атрибути тодішнього партійця — членський квиток і виданий у ГПУ наган як символ особливої довіри влади і водночас засіб самооборони⁸⁷. Замість храму вони відвідували комуністичні зібрання й дотримувалися генеральної лінії партії, у тому числі виконуючи специфічні завдання ГПУ. Ніякої політичної крамоли в їхній поведінці не спостерігалось, щоправда особисте життя одного з них псувало репутацію всієї партійної організації. Утім, так легко йому це не минулося: партійний осередок станції Фастів у 1928 р. «вичистив» В. Грабовського з ВКП(б), і повернутися до лав комуністів йому вдалося тільки за два роки за рішенням ЦКК КП(б)У⁸⁸. Тоді ж цьому «порушникові устоїв» довелося вислухати настанови кс. Андрушевича, який нагадав своєму колишньому парафіянинові про родинні обов'язки і шлюбні обітниці, дані під час вінчання в 1916 р. Таким чином, про моральний облік свого земляка порізно, але одночасно, подбали як товариші по партії, так і настоятель місцевого костелу.

Згідно з мірками ГПУ, участь у костельній раді, хорі або, тим паче, приязні відносини з ксьондзом виступали обтяжливими чинниками, що зводили нанівець усю революційну й трудову звитягу місцевих громадських і партійних активістів, давали підстави викреслювати їх із розряду «своїх» і зачислити до ворожого стану. Таким чином в одній обоймі опинялися люди, які до арешту по-різному ставилися до владної політики. Одні з них словом і ділом її підтримували, інші, провадячи звичайний спосіб життя, ніяк не проявляли своїх політичних уподобань. Були серед них і ті, хто в минулому перебував у складі військових формувань, що чинили опір утвердженню «диктатури пролетаріату» (Й. Пількевич — в армії А. Денкіна, А. Ословський — у С. Петлюри), однак надалі поводитися цілком лояльно. Більше того, А. Ословський із 1920 р. обирався до міської ради, комітету профспілки залізничного вузла, засіда-

⁸⁷ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 62582-ФП, т. 1, арк. 244; т. 4, арк. 4.

⁸⁸ Там само, т. 1, арк. 205–205 зв.

телем народного суду, а в 1923 р. перебував серед тих радянських активістів, що намагалися зняти з костелу дзвони для здачі їх на брухт⁸⁹.

За 10 років монопольного володарювання більшовиків кожен із цих громадян дістав можливість на собі перевірити й оцінити способи та наслідки втілення лозунгів. А більшості підслідних весь цей час, попри настання миру і власні чималі зусилля, усе ж не вдалося подолати матеріальної скрути. Гострий брак коштів, найнеобхідніших речей, а з 1928 р., коли в УСРР почав поширюватися голод, — ще й продуктів харчування перетворював їхнє життя на жалюгідне, принизливе животіння. Крім важкої праці на виробництві люди щодня мусили вирішувати проблему добування засобів існування. Так, залізничник із тридцятилітнім стажем С. Корженевський, мешкаючи у сільській місцевості на Київщині, свою відпустку витратив на подорожі за сотні кілометрів — до Шепетівки й Новограда-Волинського, випадково довідавшись, що там на базарах нібито можна придбати сала. Проте його зусилля і час були витрачені марно. Так само невдало шукав кращих заробітків на залізниці аж у Таджикистані Б. Пількевич. Типові для того часу труднощі постали й перед його молодшим братом Владиславом, якому не вдалося придбати новий одяг, щоб гідно виглядати на власному вінчанні, тож довелося просити костюм у свояка⁹⁰. Навесні 1930 р. білоцерківський візник Ст. Крапан, щоб відвідати рідню у Фастові, мусив позичити у сусіда пальто, штани й чоботи⁹¹. Учителька М. Гржелецька приїжджала зі Сквирщини до Фастова, щоб придбати собі пальто, але даремно, адже у крамницях такого товару не виявилось...

Тягар нестатків посилювався, породжуючи навіть у тих людей, які повірили політичним обіцянкам, дедалі більші сумніви у правильності шляху, яким скерувала країну правляча партія більшовиків, а дикі прояви колективізації й утисків релігії позбавляли будь-яких ілюзій, ще більше поглиблювали

⁸⁹ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 46072-ФП, арк. 212.

⁹⁰ Там само, спр. 62582-ФП, т. 3, арк. 127.

⁹¹ Там само, арк. 339.

прірву між пропагованими владою ідеалами й нормальними людськими цінностями. Украй незадовільна якість повсякденного життя вочевидь формувала відповідні настрої все ширших верств населення, і фастівчани не були у цьому винятками. Гамуючи невдоволення, люди виконували все, що від них вимагалось, проте стан прихованої нелояльності в неприборканому вигляді міг у будь-яку мить обернутися соціальним вибухом. Передбачаючи цю небезпеку, держава вирішувала проблему репресивними методами, шляхом вилучення з потенційно бунтівного середовища найактивніших його ланок. За властивого більшовицькому режиму агресивного атеїзму й полонофобії духівництво католицької церкви з його найближчим оточенням було зачислене до розряду «антирадянських елементів», які також підлягали «викоріненню» з суспільства.

Уже з перших дій співробітників Бобринського відділення ДТВ ОГПУ щодо розгортання операції у справі кс. Андрушевича виразно проглядалося її антикатолицьке й антипольське спрямування. Обґрунтовуючи необхідність арешту С. Корженевського, чекісти стверджували, що він нібито

«має широкий зв'язок із польським духівництвом, запідозреним у контрреволюційній діяльності й польському шпигунстві, а також підтримує зв'язок із фастівським ксьондзом, ув'язненим у Соловецький концтабір, виконуючи доручення останнього з відновлення зв'язків із його знайомими, що залишилися»⁹².

Ніяких фактів, які аргументували б це твердження, не наводилося, звинувачення будувалося винятково на припущеннях слідчих. Але цього, як виявилось, було достатньо для того, щоб запустити механізм репресій попервах стосовно цього залізничника, а згодом і цілої групи людей.

Несподіваний арешт та перебування за ґратами для кожного стали справжнім потрясінням. Ще більше замішання і страх у людей, які не відчували за собою жодної провини, викликали інкриміновані їм обвинувачення в найважчих злочинах — шпигунській і диверсійній діяльності на користь іноземних

⁹² ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 62582-ФП, т. 3, арк. 201.

держав. Затятість, з якою арештаннти на перших допитах відхиляли ці закиди на свою адресу і відмовлялися обмовляти інших, слідчі долали, застосовуючи різні види психологічних і фізичних тортур та методів впливу: шантаж, крик, провокації, залякування розправою аж до погроз негайного розстрілу, оманливі обіцянки, побої. Найбільш упертих позбавляли сну, їжі, кидали взимку до холодних, темних і сирих камер.

Кравчину Л. Дибовську, як і багатьох інших, три місяці тримали без оформлення ув'язнення, рішення стосовно її ізоляції на час слідства було офіційно узгоджене лише 21 січня 1931 р. За цей період жінку допитували у жовтні 1930 р. — двічі, листопаді 1930 р. і січні 1931 р. — по 8 разів, траплялося, 3–4 рази на добу. При цьому чекісти проявляли хворобливу цікавість до подробиць інтимного життя підслідної. Змінюючи один одного, вони знову й знову змушували її розкривати найпотаємніше, і так було не лише у випадку Л. Дибовської, але й з іншими арештантками, насамперед жінками.

У грудні 1930 р. о. Андрушевича етапом доправили до Києва і помістили в підвальній камері в'язниці. Проте, одного разу викликавши на допит, його більше туди не повертали. Чекісти змінювали один одного, а ксьондз весь цей час залишався в кабінеті слідчого під наглядом вартового. Сюди йому приносили їжу, під конвоем водили до вбиральні. На коридорі він бачив знайомих фастівчан, яких похитувало від знемоги, але конвоїри пильнували, щоб ніхто з них не спав. Так при столі слідчого священника протримали безперервно 32 доби. У результаті він уже не усвідомлював, що підписував, а пізніше, отямившись, у скарзі до прокурора спробував відкликати ці, зроблені в непритомному стані, «зізнання»⁹³. Вочевидь, його скаргу було знищено, натомість десятки аркушів підписаних протоколів допитів абсолютно абсурдного змісту надалі максимально використовувалися слідчими для тиску на арештантів, подальшої фальсифікації справи та, зрештою, винесення остаточного вердикту.

⁹³ Naskręcki K., ks. Z zapisków i ze wspomnień Żytomierzanina. – Kraków, 2011. – S. 336–337.

Пред'являючи обвинувачення вже на першому допиті, чекісти кожному оскарженому пропонували під диктовку власноруч написати шаблонне зізнання і каяття:

«Щиро і щиросердно розкаючись перед радянською владою за свою участь у контрреволюційній шпигунській диверсійній організації, що виразилася у збиранні й передачі відомостей шпигунського характеру ксьондзові Андрушевичу для передачі в Польщу, прошу радвладу за мої вчинки дати мені мінімальне покарання і я в подальшій моїй чесній і добросовісній праці на користь радянської влади постараюсь спокутувати свою провину; шпигунством я займався внаслідок слабохарактерності та своєї малорозвиненості»⁹⁴.

Спроби арештованих заперечити причетність до інкримінованих злочинів чи відстояти власну гідність щоразу наштовхувалися на дедалі більш жорсткіший тиск із боку слідства з метою отримати підпис під наведеним текстом «зізнання». Каткування чергувалися з обіцянками відпустити на волю, як тільки буде виконано цю вимогу. Поріг витривалості ув'язнених був різним і залежав не лише від вольових рис, стану здоров'я, віку, життєвого досвіду, але, значною мірою, від переконань. Дехто витримував знуцання кілька днів, інші — кілька тижнів або місяців чи навіть півроку. Кількох не зламали ніякі тортури, вони так і не визнали своєї «провини» й не підписали «каяття».

Чекісти, зокрема, не дочекалися жодних зізнань і обмов від оглядача вагонів Й. Закусила. Навіть після шести місяців перебування у в'язниці він категорично продовжував наполягати на своєму:

«Ніколи я не чув, щоб хтось зі службовців і робітників ст. Фастів, а також із селян села Снігурівки говорив що-небудь проти радянської влади, і взагалі не знаю, хто налаштований проти такої. Про контрреволюційну організацію на ст. Фастів і в околиці мені також нічого невідомо і про таку я ніколи не чув. Ніхто ніколи мене ні в яку організацію проти радянської вла-

⁹⁴ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 62582-ФП, т. 2, арк. 23.

ди не вербував і не давав про залізничний транспорт відомостей ніколи, і давати такі мені взагалі ніхто не пропонував»⁹⁵.

Не піддався на вмовляння й погрози П. Кобилянський, відмовившись «каятися» у приписуваних йому «злочинних діяннях»:

«Незважаючи на неодноразові допити у частині мого звинувачення про участь у польській контрреволюційній шпигунсько-диверсійній організації та роз'яснення, я заявляю, що ніколи не був членом шпигунської контрреволюційної організації і про існування такої не знав. Більше додати у цій справі нічого не можу»⁹⁶.

Модистка М. Закусило, яку допитували з листопада 1930 по травень 1931 рр., також не погодилася взяти на себе відповідальність за злочини, яких не скоювала:

«У контрреволюційній шпигунській диверсійній організації я участі не брала і поняття про таку не маю. Більше свідчити нічого не маю»⁹⁷.

Олександр Зелінський ледь не зламався 30 листопада 1930 р., пообіцявши, що наступного разу викладе «все начистоту», однак надалі навідріз відмовився від співпраці зі слідством і не підписав жодного протоколу. Станіслава Крапана, заарештованого 23 листопада 1930 р., допитували 30 листопада, 2 грудня 1930 р. і 6 травня 1931 р. Щоразу давали аркуш паперу для «зізнання», але він нічого сам так і не написав, а лише залишив підпис під таким текстом:

«У контрреволюційній шпигунській організації я не перебував і про її існування я не чув. Більше сказати щось у своє виправдання нічого не маю»⁹⁸.

Більшість арештантів рано чи пізно не витримували знущань і починали чутливо реагувати на фрази:

⁹⁵ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 62582-ФП, т. 3, арк. 8.

⁹⁶ Там само, арк. 157.

⁹⁷ Там само, арк. 35.

⁹⁸ Там само, арк. 341.

«Невже ви не вірите начальникові, що зараз поїдете додому вечірнім поїздом?».

Згодом один із них у скарзі до прокуратури бідкався про те, як наївно піймався на гачок чекістів:

«Мені навіть незручно стало, що вони мене так довго просять написати зізнання»⁹⁹.

Але кожного, хто поставив підпис, чекало велике розчарування — замість жаданого визволення його негайно брали у ще більшу розробку, вимагаючи завірити заздалегідь заготовлені протоколи «допитів» із прізвищами «співучасників» і подобицями «злочинних діянь».

Зміст цих документів настільки різнився від реальності, що викликав подив в «учасників шпигунсько-диверсійної організації», за яких видавала заарештованих фастівчан група функціонерів ДТВ ГПУ на чолі з І. Веселовим. Зокрема, на твердження слідчих про те, що Б. Пількевич був «закоренілим шпигуном», С. Корженевський, малописьменний робітник, посмів цілком слушно зауважити:

«Чому ж ви до цих пір 10 років його не арештовували, а тільки тепер, у 1929 р.?»¹⁰⁰.

Оскільки роль «поплічника» Б. Пількевича було відведено цьому ж С. Корженевському, він спантеличено запитав, чому його звинувачують у такому злочині, як шпигунство, якщо Б. Пількевич був покараний за інше — антирадянську агітацію? Замість відповіді слідчий Чикін схопився з-за столу й накинувся на С. Корженевського: «Хто тебе цьому навчив?!». Довго кричав, погрожував і наказав запроторити «зухвалого в'язня» у карцер¹⁰¹. Побувавши в нестерпних умовах і наслуховавшись погроз чекістів, що «на нього чекає могила», С. Корженевський

«вирішив говорити на всі питання так, щоб не зобидити т[ова-риша] уповноваженого. [...] Я писав зізнання і сам себе обви-

⁹⁹ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 62582-ФП, т. 3, арк. 324 зв.

¹⁰⁰ Там само.

¹⁰¹ Там само, арк. 325.

нувачував у тому, чого абсолютно не було, і в той самий час заявляючи про те т[оваришеві] уповноваженому, що я мушу говорити брехню, щоб уникнути подальших репресій аж до розстрілу»¹⁰².

Домігшись від в'язнів самооббріхування, група І. Веселова пішла далі, змушуючи підписувати фальшиві показання про друзів, родичів, співробітників, знайомих. Із різною ефективністю, але такий підхід було застосовано до всіх, у тому числі до С. Корженевського, про що він опісля скаржився прокуророві:

«Я бачу, що й тут мені доведеться більше підписувати не те, що я кажу, а те, що говорить уповноважений. У результаті так і вийшло»¹⁰³.

Йосип Закусило на вимогу ГПУ назвав ледь не всіх своїх знайомих — 74 особи, однак відмовився зводити на них наклеп і наполіг на тому, що ці люди непричетні до антирадянської діяльності:

«З перечислених вище осіб налаштованих проти радвлади немає нікого. Можливо, що хтось і є, але мені нічого про це не відомо. Я знаю їх як хороших громадян»¹⁰⁴.

Серед арештантів було кілька спроб самогубства. Як зазначено в акті, складеному співробітником ДТВ ГПУ Шамкуцем, Б. Пількевич 2 січня 1931 р. о 22 год. 45 хв. під час допиту відпросився у вбиральню, де осколком скла наніс собі у груди «кілька незначних ранок», і що «стан здоров'я його задовільний»¹⁰⁵. Лікар швидкої допомоги також завірив цей акт, однак власноруч уточнив, що у грудній клітці Б. Пількевича є

«кілька різаних осколками скла ран, при чому одна з них, на вигляд, проникаюча, унаслідок чого потребує лікарняного лікування».

Пораненого помістили до тюремного лазарету, де впродовж трьох тижнів лікували в режимі суворої ізоляції. 18 березня

¹⁰² ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 62582-ФП, т. 3, арк. 320–320 зв.

¹⁰³ Там само, арк. 325.

¹⁰⁴ Там само, арк. 7.

¹⁰⁵ Там само, т. 2, арк. 268.

1931 р., поставивши підпис під власним «зізнанням», намагався накласти на себе руки А. Ословський — кинувся вниз через перила сходів другого поверху. Як твердив чекіст Пригор, що його допитував, в'язень у результаті «розбив злегка собі голову»¹⁰⁶. Насправді, крім серйозної травми голови, А. Ословський отримав перелом лівої ноги і двох ребер, тому був доставлений до лікарні Лук'янівської в'язниці, де йому ледве врятували життя. Трагедією завершився допит жительки Фастова Ольги Ковальської — дружини брата також арештованого В. Ковальського. Після того, як чекіст Іван Смоляк змусив її підписати фальшиве зізнання, жінка повісилася на рушнику в тюремній камері¹⁰⁷. Усі сліди про її перебування у ГПУ групою І. Веселова було знищено.

18 червня 1931 р. судова трійка при колегії ГПУ УСРР винесла ухвалу у справі фастівських католиків. Найсуворіше покарання було призначене для Б. Пількевича¹⁰⁸ та В. Млоцінського — по 10 років позбавлення волі в концтаборах Крайньої Півночі СРСР. У виправно-трудовах установах УСРР на 5 років було ув'язнено Ст. Пількевича і на 3 роки — С. Корженевського. Етапом було відправлено на заслання до Північного краю на 5 років — В. Пількевича та Ст. Крапана, на 3 роки — В. Сокольницького та Й. Пількевича. Восьмеро осіб — Б. Бочковський¹⁰⁹, брати Зелінські, Ф. Качинський, П. Лишко, А. Мичковсь-

¹⁰⁶ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 62582-ФП, т. 2, арк. 209.

¹⁰⁷ Там само, спр. 46072-ФП, арк. 220.

¹⁰⁸ Броніслав Пількевич після 10 років ув'язнення в північних концтаборах у 1940 р. повернувся до Фастова. Здоров'я його було підірване. Згідно з деякими даними, під час німецької окупації працював робітником на станції Фастів-2, помер 1942 р. (див.: ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 46072-ФП, арк. 89, 204). За іншими відомостями, помер 1953 р. в Ярославській обл. РРФСР.

¹⁰⁹ Броніслав Бочковський 1957 р. мешкав у Фастові. Після оголошення рішення судової трійки від 18 червня 1931 р. він був звільнений з-під варті, але замість заслання поїхав у тодішню столицю УСРР Харків, де поскаржився прокуророві республіки на незаконні методи слідства, що були застосовані до нього співробітниками ДТВ ГПУ. Після допиту прокурор запевнив, що обвинувачення буде зняте. Із 1931 р.

кий, А. Ословський¹¹⁰ та М. Шиманський, яким було заборонено проживати в Україні, прикордонній смузі, Московській і Ленінградській областях, Дагестані й усіх центральних округах областей, країв і автономних республік, мали вирушити у Сибір на заслання без конвою. Для чотирьох арештантів — Й. Закусила, П. Кобилянського, В. Ковальського й А. Ровінського — було призначено покарання у вигляді 3 років умовного ув'язнення в концтаборі, при цьому з-під варти їх звільнили. Ще трьох осіб — В. Грабовського, М. Закусило й Л. Дибовську — звільнили із припиненням справи проти них¹¹¹.

Інших фахівчан, що були притягнуті до слідства у справі кс. Андрушевича, репресували окремо. Одним із них був активний учасник костельного хору М. Полевський, якого, згідно з рішенням Особливої наради при колегії ГПУ УСРР від 7 липня 1931 р., на 3 роки виселили за межі України¹¹².

Центральну постать справи — кс. Ф. Андрушевича — у червні 1931 р. було етаповано назад до Ярославля. Рішення щодо цього було винесене заднім числом — 21 жовтня 1931 р. Особливий відділ УВО і ГПУ УСРР ухвалив припинити слідство на тій підставі, що «Андрушевич засуджений уже за зазначені злочини в іншій справі»¹¹³.

Суворі умови камери № 87 Ярославського політизолятора, в якій перебував священник, пом'якшувала допомога, що за посередництва вповноваженого Польського Червоного Хреста К. Пешкової надходила з Польщі від рідних, а також із Фастова від парафіян¹¹⁴. 15 вересня 1932 р. о. Франциск у рамках угоди

Б. Бочковський працював на енергетичних об'єктах Києва, Слов'янська, Шостки. Один із небагатьох фігурантів справи кс. Андрушевича, кому вдалося пережити репресії й повернутися додому.

¹¹⁰ Август Ословський із 1931 р. перебував на засланні на Уралі, у Челябінській і Свердловській областях, працював інженером на залізниці. У 1946 р., вийшовши за станом здоров'я на пенсію, повернувся до Фастова.

¹¹¹ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 62582-ФП, т. 4, арк. 186–187 зв.

¹¹² Реабілітовані історією: Київська область. – Кн. 2. – К., 2007. – С. 991.

¹¹³ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 62582-ФП, т. 1, арк. 145.

між СРСР і Польщею про обмін політичними в'язнями разом із групою репресованих ксьондзів виїхав на свою історичну Батьківщину. Їм надавалася можливість узяти з собою до Польщі рідних і близьких, і кс. Андрушевич подав кандидатуру Антоніни Ржевуської — домробітниці в його фастівському помешканні. Однак голова костельної ради А. Осенко сповістив телеграмою, що А. Ржевуська 8 травня 1932 р. померла від плямистого тифу¹¹⁵. Наступне прохання ксьондза — включити до списку на виїзд М. Гржелецьку — теж залишилося без задоволення, оскільки ГПУ відправило польську вчительку на заслання, і ніхто у Фастові не знав місця її нового перебування.

У 1932 р. з Варшави на адресу А. Осенка надійшов лист від кс. Андрушевича з вітанням усім своїм парафіянам. Священик повідомляв, що йому не радять писати в радянську Україну, аби не наразити віруючих на зайві неприємності. Попри застереження, він таки наважився подати звістку, сподіваючись, що щирий зміст листа не викличе негативної реакції влади. А. Осенко відповів колишньому настоятелю, однак натякнув, що на цьому листування має припинитися¹¹⁶.

За надзвичайних умов діяла фастівська католицька парафія в роки Голодомору. Смерть від голоду вирвала зі спільноти багатьох її членів. Гострий дефіцит продуктів харчування змушував костельну раду дбати про забезпечення ксьондзів, які зрідка відвідували Фастів, не лише помешканням, але і їжею. У домівку П. Чайковської, де зупинялися приїжджі священики, віруючі приносили продукти харчування й готові обіди¹¹⁷.

У 1933 р. влада зробила чергову спробу закрити костел, але католики вирушили з протестом до міської ради. Кілька жінок на чолі з Кароліною Шклярською та Феліцією Осенко збирали підписи на захист храму, а також кошти для сплати податків,

¹¹⁴ Див.: «Bez sądu, świadków i prawa...»: Listy z więzień, łagrów i zesłania do Delegatury PCK w Moskwie 1924–1937 / Pod red. R. Dzwonkowskiego. – Lublin, 2002. – S. 95–100.

¹¹⁵ Ibid. – S. 101.

¹¹⁶ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 64753-ФП, арк. 24–24 зв.

¹¹⁷ Там само, спр. 55166-ФП, арк. 13.

які, незважаючи на суцільне зубожіння населення, держава продовжувала вимагати з церковної громади.

На будь-яку протидію антирелігійним акціям влада відповідала репресивними заходами, які насамперед були спрямовані проти активних віруючих. Згідно з рішенням Особливої наради при колегії ГПУ УСРР від 6 травня 1933 р., на 3 роки за межі України було виселено члена костельної ради М. Млоцінську¹¹⁸. Тоді ж 4 місяці перебував під слідством за звинуваченням в участі в «контрреволюційній організації» ще один член костельної ради — В. Калиновський¹¹⁹. Три місяці провела за ґратами В. Русецька¹²⁰. Доньку останньої — Стефанію Русецьку, яка працювала вчителькою польської школи, було звільнено з посади «за зв'язок із польською костельною громадою»¹²¹.

Унаслідок арештів було дезорганізовано діяльність костельного хору, з якого вибула більшість півчих, насамперед чоловіків. Так, 14 березня 1933 р. ГПУ заарештувало одного з хористів, за професією столяра деревообробного підприємства. Причину арешту було викладено в обвинувальному висновку:

«Київський облвідділ ГПУ мав відомості про те, що мешканець м. Києва Чайковський Генріх Казимирович, перебуваючи в тісному зв'язку із засудженими за контрреволюцію і шпигунство польагентом Пількевичем і ксьондзом Андрушевичем, брав участь в їхній контрреволюційній і шпигунській діяльності. Квартиру Чайковського відвідували підозрілі особи, переважно контрреволюційно налаштовані поляки, де під виглядом отримання домашніх обідів провадилась політична обробка людей проти радвлади. Серед тих, хто відвідував Чайковського, була засуджена за шпигунську діяльність Млоцінська Марія. На підставі цих даних Чайковський був Київським облвідділом ГПУ арештований»¹²².

¹¹⁸ Реабілітовані історією. Київська область. – Кн. 2. – С. 989.

¹¹⁹ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 64753-ФП, арк. 58 зв.

¹²⁰ Там само, спр. 37190-ФП, арк. 13.

¹²¹ Там само, арк. 11.

¹²² Там само, спр. 55166-ФП, арк. 14.

7 травня 1933 р. справу Г. Чайковського розглянула особлива нарада при колегії ГПУ УСРР, ухваливши призначити йому 3 роки умовного покарання в концтаборі.

Надалі комуністичні спецслужби часто поверталися до справи колишнього настоятеля фастівського костелу та його пастви. У серпні 1933 р. у службовому листуванні ГПУ зазначалося, що

«фігуранти у справі контрреволюційної польської шпигунсько-диверсійної організації по Фастову (справа ксьондза Андрушевича 1931 р.), які залишилися неліквідованими, надалі, до цього моменту, проявляють тенденцію до згуртування між собою і групуються навколо знову призначеного замість Андрушевича ксьондза Маркушевського. Активність у цьому напрямку проявляють і звільнені з-під варті ДТВ ОГПУ Південно-Західної залізниці у процесі слідства. На цій підставі нами заведено агентурну справу під кличкою “Патріоти” і в цей час ведеться розробка осіб з числа колишніх фігурантів, які понині залишаються на залізничному транспорті».

Далі називалися прізвища дев'ятох жителів Фастова і навколишніх сіл, восьмеро з яких були парафіянами місцевого костелу. Це — оглядачі вагонів Іван Чехович, Йосип Закусило, Казимир Кобилянський, Конон Куровський, помічник машиніста Владислав Грабовський, слюсар депо Олексій Чехович, підвізник Владислав Ковальський, конторник Лідія Тисячна, оглядач будівель Павло Шевчук¹²³.

У наведеному вище документі йшлося, крім відомих за справою кс. Андрушевича 1930–1931 рр. Й. Закусила, В. Грабовського та В. Ковальського, ще про шістьох осіб, матеріали арешту яких свого часу були вилучені й приховані слідчою групою ДТВ ОГПУ під керівництвом І. Веселова. Але в 1933 р. ГПУ, як видно, вирішило реанімувати справу, завершену у червні 1931 р. У результаті знову заарештували і два тижні протримали у в'язниці Й. Закусила. Так само вдруге потрапила за ґрати і сім тижнів витримувала допити у справі «польської контрреволюцій-

¹²³ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 62582-ФП, т. 1, арк. 147.

ної організації» Л. Тисячна¹²⁴. 25 лютого 1934 р., згідно з рішенням Особливої наради при колегії ГПУ УСРР, їй на 3 роки вислали за межі України у вигляді умовного ув'язнення в концтаборі¹²⁵.

Унаслідок арештів вибула більшість членів костельної ради і «п'ятдесятки», отже, постала необхідність виборів нового складу цих органів управління релігійною громадою. В іншому разі виникала загроза, що влада визнає громаду нелегітимною, а відтак оголосить про зняття її з реєстрації і закриття костелу. Улітку 1935 р. парафіяни зібралися у храмі, щоб обрати новий склад «п'ятдесятки», однак міська рада заборонила проведення зборів і виборів. Адам Осенко кілька разів їздив до Києва подавати в облвиконком скарги на заборонні дії місцевої влади, однак його зусилля не дали позитивного результату.

На початку 1936 р. намагався здобути офіційний дозвіл на прибуття до Фастова Альбін Маркушевський¹²⁶ — ксьондз, який із 1930 р. перебував в ув'язненні та засланні на півночі Росії¹²⁷. На це клопотання влада оперативно відгукнулася новим арештом священника, а парафія так і залишилася без настоятеля. Проте надалі ГПУ, арештовуючи фастівських католиків, дуже часто нагадувало їм про цей епізод, ставлячи у провину зв'язки з А. Маркушевським.

¹²⁴ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 31408-ФП, т. 1, арк. 11 зв.

¹²⁵ Там само, арк. 56.

¹²⁶ Альбін Маркушевський (1877–1938) — ксьондз, почесний папський камергер. Нар. у с. Журавлинці на Поділлі. У 1903 р. закінчив Житомирську римо-католицьку семінарію. До 1917 р. служив у парафіях Волині й Київщини, у 1917–1925 рр. поєднував обов'язки настоятеля у с. Іллінці та керівника Бердичівського деканату. У березні 1925 р. очолив парафію у с. Ушомир Коростенської округи. 27 січня 1930 р. заарештований органами НКВД, перебував у Лук'янівській в'язниці м. Києва. Не маючи достатнього матеріалу для передачі його справи до суду, особлива нарада при колегії ГПУ УСРР 22 лютого 1930 р. ухвалила ув'язнити його в концтаборі терміном на 3 роки. В умовах табору на о-ві Анзер у Білому морі зазнав душевного розладу. Із 15 лютого 1933 р. відбував нове покарання — 3 роки заслання в Північному краї. На початку 1936 р. перебував у м. Смоленську.

¹²⁷ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 1531-ФП.

Не допустивши ксьондза, влада водночас здійснила ще кілька заходів, які кардинально змінили життя католицької громади Фастова. Місцева верхівка в особі голови міськради Пугачевського послідовно, як того вимагали норми радянського права, звернулася до облвиконкому, а згодом до ВУЦВК із клопотанням про перетворення будівлі римо-католицького храму на культурно-просвітницьку установу. Задля створення враження, що в такому «перепрофілюванні» зацікавлені «маси», до звернення додавалися солідні за обсягом списки осіб, які нібито ратували за закриття костелу. Збір підписів відбувався організовано у школах, установах, на підприємствах під пильним контролем і тиском адміністрації, із застосуванням маніпулятивних і популістських прийомів. Владі, якій важливо було засвідчити, що ідею облаштування в костелі світських закладів гаряче підтримують місцеві католики, і справді вдалося зібрати частину їх підписів, у тому числі навіть серед колишніх учасників костельного хору¹²⁸. Проте ілюзія масового волевиявлення членів католицької спільноти досягалася в першу чергу завдяки підписам некатоліків — українців, євреїв, росіян, прізвища яких закінчувалися «по-польськи», на «-ський», «-цький»¹²⁹.

Зазіхання радапарату на споруду католицького храму здобули серед більшості віруючих негативну оцінку:

«Розоряють нашу культуру. Закривають костели. Це може робити лише радянська влада. Хіба це робітники вимагають? Це тільки все робиться під маркою робітників»¹³⁰.

Делегація римо-католиків із 40 осіб, переважно жінок, з'явившись до Фастівського райвиконкому, зробила відчайдушну спробу пояснити керівникам району і міста, що святиня має перебувати в розпорядженні тих, кому вона належала з часу її спорудження¹³¹. Проте влада всіх рівнів знехтувала інтересами релігійної спільноти. 4 травня 1936 р. секретаріат президії

¹²⁸ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1 спр. 64753-ФП, арк. 65–65 зв.

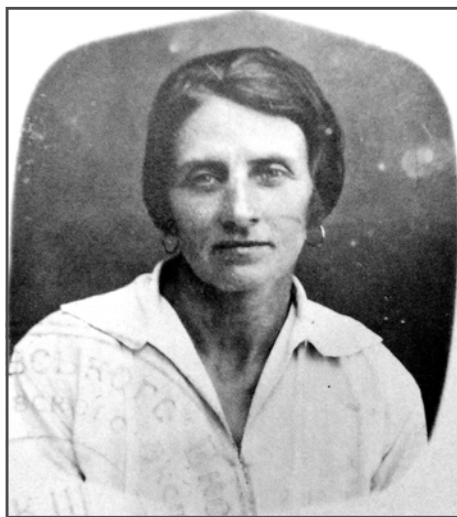
¹²⁹ Там само, арк. 33–33 зв.

¹³⁰ Там само, спр. 61453-ФП, арк. 19.

¹³¹ Там само, спр. 37190-ФП, арк. 22 зв.

ВУЦВК своєю постановою завершив офіційну процедуру закриття фастівського костелу. Такими діями, що подавалися більшовицькою владою як задоволення вимоги «більшості населення міста Фастова»¹³², у католиків було віднято не лише сакральну споруду, але й можливість легітимного функціонування релігійної громади, яка, згідно з радянським законодавством, через відсутність молитовного приміщення відтепер втрачала право на офіційну реєстрацію.

Закриття костелу супроводжувалося актами вандалізму. Партійно-комсомольський актив викинув з крипти храму гробницю о. С. Шептицького. Парафіяни не могли стримати свого обурення нецивілізованою поведінкою войовничих атеїстів. Одна з них, Кароліна Ковальська, привселюдно заявила:

Кароліна Генріхівна Ковальська.

«Тільки варвари здатні так чинити з ксьондзом, який був хорошою людиною!»¹³³.

Рятуючи останки священика від плюндрування, вона організувала їх перепоховання на місцевому католицькому кладовищі.

Голова костельної ради А. Осенко намагався зберегти реліквію — ікону Воздвиження Святого Хреста. 2 червня 1936 р. він побував у Києві, де провів переговори з головою ради парафії Св. Олександра Северином Зелінським про пе-

¹³² Про це заміткою «Закриття костьолу», що складалася з двох речень, повідомила газета — орган Фастівського РПК і РВК (див.: Більшовицька будова. — 1936. — 15 травня. — № 108 [992]).

¹³³ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 64022-ФП, арк. 15 зв. — 16.

редачу образу та сакрального начиння до київського храму, проте це неможливо було здійснити без санкції світської влади.

Віруючі сподівалися, що справедливості можна добитися, апелюючи до вищих інстанцій. Донька А. Осенка — Феліція, з'ясувавши, що члени «п'ятдесятки» та й більшість парафіян налаштовані таким чином відстоювати свій храм, написала заяву на ім'я голови ВУЦВК Г. Петровського. Зібравши під нею 312 підписів віруючих, вона в липні 1936 р. разом з іншою парафіянкою — Одаркою Преображенською поїхала до Києва. Інспектор ВУЦВК пообіцяв розглянути цю заяву. Невдовзі, не дочекавшись відповіді, обидві жінки знову подалися до столиці республіки, де їм повідомили про те, що клопотання відхилено.

На початку серпня 1936 р. Ф. Осенко й О. Преображенська в пошуках правди вирушили до Москви. Вони добилися до приймальні ВЦВК, але й там

«з ними мало і неохоче розмовляли, пообіцявши, що результати розгляду клопотання повідомлять через Київ»¹³⁴.

Водночас їм натякнули, що ухвала ВУЦВК про закриття костелу остаточна та не підлягає скасуванню, отже, усі скарги марні.

По дорозі з Москви Ф. Осенко та О. Преображенська зупинилися в Києві, де відвідали С. Зелінського. Переконавшись, що фастівський храм не повернути, вони передовсім хвилювалися за збереження його ікони. З цього приводу жінки разом із С. Зелінським побували у відділі релігійних культів Київського облвиконкому. Назагал у 1936 р. вони їздили до Києва у справах костелу 4 рази — до правозахисника, ВУЦВК, облвиконкому і, зрештою, у храм Св. Олександра. Але, повернувшись із Москви, жінки припинили оббивати пороги державних установ.

Після закриття костелу фастівські католики почали їздити на богослужіння в Білу Церкву та Київ, а також влаштовувати спільні молебні у приватних домівках.

Місцева адміністрація оголосила про власні наміри щодо будівлі храму:

¹³⁴ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 64753-ФП, арк. 21 зв.

«До 15-ї річниці Жовтневої революції реконструюється бувший костюл на клуб артілі ім. Кірова¹³⁵. Для цієї мети запрошено архітектора. Основний план реконструкції вже складений. Намічається встаткувати зал для глядачів на 400 місць, побудувати велику сцену. Тут будуть і кімнати для гуртків: шахматного, музичного, драматичного, співочого та бібліотека. Вартість ремонту становить близько 25 тис. карбованців»¹³⁶.

Фастівчани не могли збагнути логіки гучних заяв влади про грандіозні плани реконструкції добротної споруди костелу в той час, як саме місто перебувало в катастрофічно занедбаному стані. У травні 1935 р. районна газета опублікувала під заголовком «Фастів потопає у бруді» матеріал такого змісту:

«Варто пройтися головною вулицею міста — вулицею Леніна, — щоб упевнитись в тому, що питанням благоустрою і впорядкування міста ніхто не цікавиться. Місто потопає у бруді. Після хоча б маленького дощичу не можна перейти вулицю, щоб не загубити калози. Куди ви не кинете оком, всюди побачите сміття, гній»¹³⁷.

Газета висловлювала слушну пропозицію:

«Впорядкування міста треба почати з генеральної очистки його від бруду»¹³⁸.

Обіцянки перетворити храм на «вогнище культури» влада не дотримала. Навпаки, святиню було «перепрофільовано» на склад¹³⁹, що призвело до її занедбання і поступового руйнування.

Закриттям костелу гоніння проти католицької громади не обмежилися. Наступного разу погляд керівників міста сягнув

¹³⁵ Як видно з тексту цього повідомлення, партійний друкований орган Фастівщини, оприлюднюючи план переобладнання храму на «вогнище культури», допустив «політично некоректну» помилку, адже в 1936 р. мали відзначати 19, а не 15 років «Жовтневої революції».

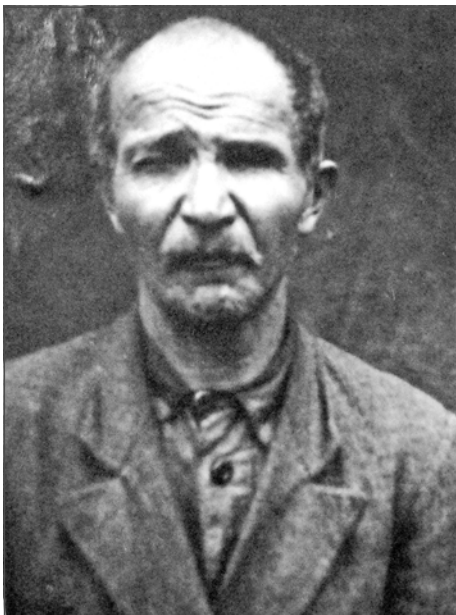
¹³⁶ Див.: Більшовицька будова. – 1936. – 21 вересня. – № 217 (1100).

¹³⁷ Там само. – 1935. – 24 травня. – № 108 (718).

¹³⁸ Там само.

¹³⁹ Див.: *Кравченко Н.М., Чиговська Л.Г., Неліна Т.В.* Фастівщина: сторінки історії (від давнини до 20-х років ХХ ст.). – С. 216.

католицького («польського») кладовища — було здійснено спробу виселити його сторожа Кароля Сохацького з будинку, в якому той мешкав разом із родиною з 1910 р.¹⁴⁰ У 1935 р. сторожа вже «уцільнили», підселивши в його хатину, що складалася з двох кімнат, кухні та комірчини, сім'ю якогось робітника-залізничника, але цього виявилось замало. 25 травня 1936 р. бригада активістів із чотирьох осіб з'явилася до К. Сохацького нібито для того, щоб виміряти помешкання. Насправді вони почали викидати речі господаря, наказавши йому з дружиною та двома доньками, одна з яких була школяркою, «звільнити приміщення», тобто з кімнати переселитися до кухні. Сторож запротестував:

Кароль Сохацький. 1937 р.

«Такі порядки можуть бути тільки за вашої влади! Де це сказано, щоб силоміць віднімати? Це можуть робити тільки ви — бандити і варвари! Ви мирних жителів переслідуйте всіляко і не даєте їм жити!»¹⁴¹.

Довівши господаря — шістдесятирічного інваліда — до серцевого нападу, активісти пішли геть, коли на крик почали збігатися люди. Виселення родини сторожа надалі було «узаконене» відповідним рішенням міської ради.

Будь-який опір католиків влада, як і раніше, придушувала, застосовуючи арешти та інші репресивні й дискримінаційні

¹⁴⁰ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 61453-ФП, арк. 13.

¹⁴¹ Там само.

заходи, вістря яких було спрямоване насамперед проти захисників костелу. У лютому 1936 р. було вислано за межі України терміном на 5 років оглядача вагонів Конона Куровського¹⁴², якого вже кілька разів арештовували у справі кс. Андрушевича. У серпні того ж року за участь у костельній раді й відстоювання прав віруючих було позбавлено роботи шістдесятирічного садівника заводу «Червоний Жовтень» Владислава Калиновського. Турботи голови костельної ради також не залишилися непоміченими. 9 жовтня 1936 р. працівники ДТВ УДБ НКВД УСРР станції Фастів здійснили обшук у помешканні А. Осенка¹⁴³. Злидні, в яких перебували сімдесятирічний голова костельної ради та його донька Феліція, справили враження навіть на чекістів. В їхньому рапорті зазначалося, що «в квартирі обстановка в останнього погана» і що «з речей майже нічого немає цінного»¹⁴⁴. До крайнього зубожіння А. Осенка довели гоніння, яких він зазнавав із боку влади впродовж багатьох років. Зокрема, у 1935 р. його було позбавлено права на пенсію, яку він як інвалід праці отримував із 1922 р.

У помешканні А. Осенка нічого не було знайдено, але його арештували і відвезли до Київської в'язниці. Перший допит розпочався в 0 год. 30 хв., завершився о 1 год. 45 хв. Наступний допит розпочався ввечері тієї ж доби і завершився після першої години ночі. Утретє його допитували теж уночі, і так тривало впродовж двох місяців.

Феліцію Осенко ув'язнили 17 жовтня 1936 р. У постанові транспортного відділу Київського облуправління НКВД УСРР від 13 жовтня 1936 р. про обрання запобіжних заходів зазначалося, що

«вона, здійснюючи активну контрреволюційну роботу серед польського населення м. Фастова і навколишніх сіл, організувала збір підписів контрреволюційно налаштованих поляків з метою подання антирадянської петиції в польське консульство про утиски поляків, що нібито існують у СРСР, і з вимогою

¹⁴² Реабілітовані історією. Київська область. – Кн. 2. – С. 987.

¹⁴³ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 64753-ФП, арк. 7.

¹⁴⁴ Там само, арк. 6.

відкриття костелу, що й виконала, відвідавши консульство і надавши там антирадянську інформацію»¹⁴⁵.

Чекісти нагадали батькові й дочці Осенкам про їх давні зв'язки з кс. Андрушевичем, участь у роботі костельної ради, турботи про храм і т. п. Будь-що з названого трактувалося як прояв нелояльності щодо більшовицької влади, а отже, підлягало покаранню. Згідно з рішенням Особливої наради при народному комісарі внутрішніх справ СРСР від 22 лютого 1937 р., А. Осенка було відправлено на трирічне заслання до Казахстану, Ф. Осенко — на 3 роки ув'язнили в концтаборі Чиб'ю (Ухтпечлаг)¹⁴⁶.

Після справи Осенків утиски фастівської римо-католицької громади не припинилися. На початку 1937 р. католиків почали викликати до міської ради, де попереджали, що влада притягуватиме їх до відповідальності за здійснення групових молебнів у приватних домівках.

Розпочиналася наступна, найпотужніша за масштабами і найбільш нищівна за наслідками серія гонінь — влада розв'язувала Великий терор 1937–1938 рр. У зазначений період органи держбезпеки вкотре звернулися до справи Андрушевича. Знову було здійснено арешти осіб, які фігурували в ній, починаючи з 1929 р., але цього разу ув'язненням не обмежалося. Репресії проводилися в рамках виконання «польського» наказу НКВД СРСР № 00485. Міра покарання визначалася спільними рішеннями народного комісара внутрішніх справ СРСР і прокурора СРСР (двійки), а також особливої трійки Київського облуправління НКВД УРСР. Названі позасудові каральні органи віднесли до першої, тобто найнебезпечнішої категорії «антирадянських елементів» і винесли смертний вирок кожному, хто в 1937–1938 рр. знову був притягнутий у справі Андрушевича. 11 листопада 1937 р. було розстріляно Лідію Тисячну. 19 листопада 1937 р. жертвами стали Владислав Ковальський та Іван Чехович. 16 лютого 1938 р. страчено Йосипа Закусила, 30 вересня

¹⁴⁵ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 64753-ФП, арк. 11.

¹⁴⁶ Там само, арк. 97–98.

1938 р. — Владислава Грабовського, Фелікса Качинського, Людвіку Дибовську та Станіслава Крапана.

Крім вищеназваних, у період Великого терору було репресовано багатьох інших активних членів фастівської римо-католицької громади. У 1937 р. розстріляли Антона Тхоржевського, який очолював костельну раду до 1928 р., півчих Ганну Лясоту, Яніну Чайковську, Кароліну Шклярську. Тоді ж стратили Кароля Сохацького — сторожа католицького кладовища й Казимира Москалевського — скульптора, який виготовляв надгробні пам'ятники. Влада жорстоко помстилася за участь в акціях із захисту костелу, розстрілявши 10 листопада 1937 р. Одарку Преображенську і 7 грудня 1937 р. — Кароліну Ковальську. Надалі було страчено ще двох учасників костельного хору — робітника депо Івана Протасевича (22 червня 1938 р.)¹⁴⁷ та майстра заводу «Червоний Жовтень» Володимира Рокицького (14 жовтня 1938 р.)¹⁴⁸.

У період Великого терору не менш суворі репресії було застосовано й до тих фастівських католиків, які раніше не зазнавали переслідувань. Одним із них став двадцятишестирічний робітник Володимир Сарнавський, звинувачений «як активний учасник костельної громади» і розстріляний 13 жовтня 1938 р.¹⁴⁹ Того самого дня було страчено рідного брата Марії Бартосевич, яку, як уже згадувалося вище, у 1930 р. допитували у справі фастівського настоятеля, — Сигізмунда Бартосевича. Він також, за визначенням чекістів, «у минулому брав активну участь у керованій ксьондзом Андрушевичем костельній громаді»¹⁵⁰.

Вирішуючи долю Івана Григоревського — малописьменного вантажника станції Фастів, трійка при Київському облуправлінні НКВД УРСР скористалася характеристикою такого змісту:

«Польський шпигун. Завербований для шпигунства в 1931 р. ксьондзом фастівського костелу Андрушевичем. Упродовж часу з 1931 по 1934 рр. систематично передавав Анд-

¹⁴⁷ Реабілітовані історією. Київська область. – Кн. 2. – С. 991.

¹⁴⁸ Там само. – С. 992.

¹⁴⁹ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 44990-ФП, арк. 43.

¹⁵⁰ Там само, арк. 26.

рушевичу шпигунські відомості, в основному про прямування через ст. Фастів військових ешелонів»¹⁵¹.

Наведені відомості про особу І. Григоревського не мали нічого спільного з реальністю, оскільки кс. Андрушевича у Фастові не було з листопада 1929 р. Вантажник не міг контактувати зі священником, який перебував в ізоляції у в'язниці ГПУ, а з вересня 1932 р. — у Польщі. Однак трійка на підставі цих повністю сфальшованих матеріалів 22 вересня 1938 р. ухвалила розстріляти І. Григоревського. 27 вересня 1938 р. це рішення було виконане.

Декому з арештованих фастівчан чекісти ставили у провину зв'язки з колишнім настоятелем кс. С. Шептицьким, який помер ще до Першої світової війни — у 1913 р. Зокрема, в обвину-

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 258 22	
заседания Тройки при Киевском Облуправлении НКВД УССР	
от „22 “ сентября 1938 г.	
С Л У Ш А Л И:	П О С Т А Н О В И Л И:
<p>2. Дело №-5935 ОДТО НКВД Киев Облупр по обвинению -</p> <p style="text-align: center;">ГРИГОРЕВСКИЙ Иван Петрович, 1895г.р., урож. м. Фастов Киев. обл., поляк, гражд. СССР, б/п. До ареста грузчик ст. Фастов Облупр.</p> <p>Польский шпион. Завербован для шпионажа в 1931г. ксендзом Фастовск. костела АНДРУШЕВИЧЕМ.</p> <p>На протяжении времени с 1931 по 1934г. систематически передавал АНДРУШЕВИЧУ шпионские сведения в основном о преследовании через ст. Фастов воинских эшелонов.</p>	<p style="text-align: center;">ГРИГОРЕВСКИЙ Иван Петрович -</p> <p style="text-align: center;">РА С С Т Р Е Л Я Т Ь.</p> <p>Лично принадлежащее ему имущество -</p> <p style="text-align: center;">К О Н Ф И С К О В А Т Ь.</p>
Верно: Секретарь Тройки	

Рішення трійки при Київському облуправлінні НКВС УРСР про розстріл Івана Григоревського. 22 вересня 1938 р.

¹⁵¹ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 56792-ФП, арк. 27.

вальному висновку оперативно-слідчої групи НКВД УРСР від 7 квітня 1938 р. у справі дружини розстріляного сторожа католицького кладовища Антоніни Сохацької зазначалося, що вона

«була міцно зв'язана з ксьондзом Шептицьким, улаштувала у себе на квартирі нелегальні зібрання для того, щоб не віддати костел під клуб, збирала гроші на утримання ксьондза»¹⁵².

Згідно з рішенням двійки від 21 червня 1938 р. А. Сохацьку як «соціально небезпечний елемент» на 5 років було вислано до Казахстану.

Обвинувальні висновки у справах репресованих зводилися до нічим не підтверджених фраз про «злочинну діяльність» парафіян під керівництвом ксьондзів. Більше того, у цих документах, які мали особливу вагу, адже на їх підставі вирішувалася доля людей, у довільному вигляді подавалися дати, прізвища і трактування подій. Зокрема, кс. Маркушевського чекісти називали «Мартушевським», «Аргушевським», «Нартушевським», кс. Андрушевича — «Андрушкевичем», «Андрушевським» і т. п. До «взірців» такої «творчості» належить текст, яким функціонери ГПУ–НКВД розпочинали кілька обвинувальних висновків у справах фастівчан:

«Органами НКВД у 1931 р. було викрито й ліквідовано контрреволюційну шпигунсько-диверсійну організацію, засновану у Фастівському, Білоцерківському районах колишнім ксьондзом — настоятелем костелу Фастівського району Мартушевським за завданням київського польського консульства»¹⁵³.

Варто зазначити, що на території радянської України серед римо-католицького духовництва не було священика на прізвище «Мартушевський». Якщо ж мався на увазі кс. А. Маркушевський, то він із 1930 р. перебував у концтаборі на Соловках, тож не мав жодної можливості створювати організації на Київщині. Окрім того, із кінця 1929 р., коли ГПУ ув'язнило кс. Андрушевича, фастівський костел залишався без настоятеля. Породжена фанта-

¹⁵² ГДА СБ України, ф. 6, спр. 73722-ФП, арк. 18.

¹⁵³ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 64548-ФП, арк. 23; спр. 46072-ФП, арк. 23.

зіями чекістів інформація з процитованого вище обвинувального висновку не мала реального підґрунтя. Проте на її підставі було ухвалене рішення про страту кількох осіб, зокрема Л. Дибовської, К. Шендеровського, Ф. Качинського, В. Грабовського.

Прізвище кс. Андрушевича постійно поставало в карних справах фастівських католиків навіть після його кончини, що наступила у січні 1938 р. у Ковелі внаслідок важких хвороб, набутих у радянських тюрмах і таборах. На цей час уже не було серед живих кількох священників, які опікувалися фастівською громадою — А. Петкевич помер від голоду на засланні 1933 р., Л. Піотровського було розстріляно 14 жовтня 1937 р. в Маріїнському відділенні Сиблагу, Й. Ковальського — 3 листопада 1937 р. у Сандормохи. Останнім загинув кс. А. Маркушевський — 5 лютого 1938 р. його стратили в Єнісейській в'язниці Красноярського краю.

Частину заарештованих у 1937–1938 рр. органи ГПУ–НКВД зачислили до другої категорії, тобто визнали злочинцями, яким призначалася не смертна кара, а позбавлення волі, найчастіше строком на 8 або 10, в окремих випадках — 3 чи 5 років. Уродженця с. Пришивальня, вагонного майстра станції Фастів Франца Кришевського рішенням двійки від 22 березня 1938 р. також на 10 років було відправлено до концтабору внаслідок обвинувачення в «польському націоналізмі, антирадянській і шкідницькій діяльності», яка полягала, як твердили чекісти, і у знайомстві з ксьондзами та відвідуванні костелу¹⁵⁴. Провину Ф. Кришевського перед державою слідчі не спромоглися підтвердити ані документальними, ані матеріальними доказами, їхні висновки базувалися на сфальшованих показаннях свідків, що було з'ясовано в перебігу реабілітаційного процесу 1957 р. По двадцяти роках від арешту справу було припинено з формулюванням «через недоведеність пред'явленого обвинувачення», проте комуністичний режим так і не взяв на себе відповідальності за те, що створена ним система ГПУ–НКВД та ГУЛАГу знищила людину й утаїла обставини її перебування та загибелі в концтаборах.

¹⁵⁴ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 43525-ФП, арк. 16 зв.

Так само безслідно зник заарештований у лютому 1938 р. шістдесятирічний мешканець с. Дідівщина Едуард Станкевич, якого рішенням двійки від 22 вересня 1938 р. за «антирадянську агітацію» на 5 років було ув'язнено в концтаборах. Одну з ознак «політичної неблагонадійності» цього вже літнього чоловіка чекісти розгледіли в його походженні — він був сином «служителя культу», колишнього органіста і регента хору дідівщинського костелу¹⁵⁵.

Репресованим у період Великого терору лише в поодиноких випадках вдавалося вийти з ув'язнення і повернутися додому. Так трапилося з мешканцем с. Снігурівка Адольфом Бжестовським — робітником станції Фастів. 22 червня 1938 р. його заарештували працівники ДТВ НКВД Південно-Західної залізниці на підставі відомостей з доносів своїх таємних агентів:

«Запеклий польський націоналіст. У Польщі має родичів — рідного брата, з котрим листується. Батько його в 1930 р. судився як твердоздавач, рідної сестри чоловік органами НКВД арештований за контрреволюційне шкідництво. Сім'я Бжестовського вся релігійно налаштована, до цього часу відвідує костел. Сам Бжестовський — антирадянськи настроєна особа, поширює провокативні чутки про скору загибель радвлади»¹⁵⁶.

Заради обтяження провини підслідного чекісти доповнили його характеристику важливим для них штрихом:

«Був тісно зв'язаний із ксьондзом фастівського костелу Андрушевичем (засуджений за антирадянську діяльність), за завданням якого здійснював антирадянську агітацію серед працівників залізничного транспорту»¹⁵⁷.

Обвинувальний висновок у справі двадцятип'ятирічного залізничника будувався на зібраному агентурним шляхом матеріалі, показах свідків і «зізнаннях» самого арештанта, без конкретизації його протиправних учинків та шкоди, яку він заподіяв. Незважаючи на відсутність фактів «злочинної діяльності»

¹⁵⁵ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 32791-ФП, арк. 8, 20.

¹⁵⁶ Там само, спр. 16935-ФП, арк. 1.

¹⁵⁷ Там само, арк. 27.

А. Бжестовського, 22 жовтня 1938 р. трійка Київського облуправління НКВД УРСР призначила йому покарання у вигляді 8 років ув'язнення у виправно-трудовах таборах. Але назагал у камері Київського слідчого ізолятора та згодом у мордовському концтаборі Потьма він пробув півтора року — у січні 1940 р. Київське облуправління НКВД УРСР на підставі скарги його матері — Анелі Бжестовської переглянуло справу й скасувало рішення трійки. Звільнення цієї людини, як і багатьох інших політичних в'язнів, стало можливим унаслідок чергового повороту у внутрішній політиці СРСР. На осінь 1938 р. Великий терор досяг свого застрашливого ефекту, заплановані ліміти на знищення справжніх та уявних ворогів режиму було виконано й перевиконано, а переповнений ГУЛАГ потребував «розвантаження», відтак за вказівкою партійно-державного керівництва країни масові репресії було припинено й частину в'язнів випущено на волю.

Однак переважна більшість репресованих за другою категорією залишилася в таборах, незважаючи на явну фальсифікацію їхніх справ і відсутність провини, за яку їм було призначене покарання. Заарештована у жовтні 1937 р. Стефанія Юрченко-Русецька також відбула 10 років ув'язнення в Яйському відділенні Сиблагу, куди її за обвинуваченням у контрреволюційній діяльності відправила двійка своїм рішенням від 2 листопада 1937 р.¹⁵⁸ У матеріалах слідства, яке з санкції районного прокурора нібито провадилося впродовж двох тижнів (07–22 жовтня 1937 р.) працівником Фастівського райвідділу НКВД Тищенком, указувалися серед інших «провин» заарештованої її зв'язки з костельною громадою та кс. Андрушевичем, а також участь у колективному поході парафіян до райвиконкому задля відстоювання храму. При цьому не зазначалося, що інформація про згаданого священика не є актуальною, оскільки його заарештували й вивезли з Фастова 8 років тому — у 1929 р., а Стефанії тоді ледве виповнилося 14 років. Підслідна не визнала своєї «провини», ніяких доказів справа не містила, обвинувачення ґрунтувалося лише на показаннях свідків.

¹⁵⁸ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 37190-ФП.

Опинившись у таборі, С. Юрченко-Русецька, попри особисту трагедію (у Фастові, залишившись без материнського догляду, померла її однорічна донька), не занепала духом і розпочала боротьбу за своє звільнення. На підставі її скарги щодо необґрунтованості арешту й обвинувачення, з якою вона звернулася до голови Верховної Ради СРСР, у 1940 р. було здійснено перевірку матеріалів слідства. Новий районний прокурор, який обійняв посаду замість свого репресованого попередника, виявив, що:

«свідкам нічого не було відомо про антирадянську агітацію, яку нібито провадила засуджена, крім того, видно, що вся справа була сфабрикована, при чому всюди красується почерк Тищенко».

Фастівська прокуратура звернулася до свого обласного керівництва з проханням:

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА	
особого Совещания при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР	
от <u>2</u> " <u>ноября</u> 193 <u>7</u> г.	
слушали	постановили
Дело № 64586/Киев. о ЮРЧЕНКО (РУСЕЦКАЯ) Стефа- вине Моисеевне, 1915г.р.	ЮРЧЕНКО (РУСЕЦКАЯ) Стефани- ду Моисеевну - за к.-р. деятельность - заключить в исправтрудлагерь сроком на ДЕСЯТЬ лет, сч. срок с 7/X-37г. Дело сдать в архив.-
	
Отв. Секретарь Особого Совещания	

Рішення двійки про ув'язнення Стефанії Юрченко (Русецької).
2 листопада 1937 р.

«вжити належні заходи в розслідуванні вищезазначених фактів, оскільки такі випадки є прямим порушенням радянських законів і не відповідають політиці партії та уряду в боротьбі з контрреволюційною злочинністю»¹⁵⁹.

Попри виявлені зловживання, слідчого Тищенка не покарали, а його жертву — С. Юрченко-Русецьку — не відпустили на волю. Вона вийшла з табору і повернулася додому, відбувши повний термін покарання, у 1947 р., а своєї реабілітації добилася тільки в 1955 р.

У роки Великого терору, застосованого комуністичним режимом проти населення СРСР, на Фастівщині органи держбезпеки заарештували сотні громадян¹⁶⁰. Більшість із них було покарано (страчено або ізольовано в таборах на Крайній Півночі Росії) за політичними обвинуваченнями. Серед них опинилася й значна частина місцевих римо-католиків, оскільки належність до католицького віросповідання і відданість церкві влада незмінно вважала однією з прикмет «політичної неблагонадійності». Однак у цей період їх притягували до відповідальності не за положеннями Кримінального кодексу, що передбачали покарання за порушення радянського законодавства про свободу совісті і діяльність релігійних організацій. Практично щоразу католикам приписувалися політичні злочини — ті чи інші види «антирадянської діяльності», «агітації», і, додатково, зважаючи на етнічне походження, — «польський націоналізм», «шпигунство на користь Польщі», контакти з польським консульством і т. п. Натомість релігійна складова

¹⁵⁹ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 37190-ФП, арк. 37.

¹⁶⁰ Після вивчення матеріалів видання «Реабілітовані історією: Київська область», протоколів двійки НКВД СРСР та трійок при Київському облуправлінні НКВД УРСР, що виконували накази НКВД СРСР № 00447 і № 00485, маємо можливість назвати прізвища щонайменше 543 осіб, яких було репресовано на Фастівщині впродовж 1937–1938 рр. За національною ознакою близько двох третин жертв терору становили українці, третину — поляки, 7 осіб — німці, 6 — євреї, 3 — чехи, 2 — литовці, 1 — болгарин, 1 — молдованин. Але це — аж ніяк не повні дані, насправді число жертв було значно більшим, з'ясування їх імен потребує додаткових досліджень.

обвинувачення (щодо конфесійної належності, участі в діяльності парафії, зв'язків із духівництвом) була присутня лише в окремих випадках.

Перше двадцятиріччя перебування Фастівщини в руках більшовиків завершилося для місцевої римо-католицької спільноти катастрофічними наслідками. У районі, як і по всій радянській Україні, зусиллями влади було припинено будь-які публічні й організовані форми релігійного життя, храми зачинено й сплюндровано, священників вигнано, ув'язнено, страчено, віруючих піддано утискам і репресіям.

Рублёва Н. Римско-католическая церковь в украинской провинции 1920–1930-х гг.: Фастовщина

В статье на примере Фастовского района Киевщины анализируется политика коммунистического режима СССР в отношении римо-католицизма и польского национального меньшинства в 1920–1930-х гг.

Ключевые слова: Римско-католическая церковь, Фастовщина, польское национальное меньшинство, политические репрессии.

Rublova N. Roman-Catholic Church in the Ukrainian province of 1920-1930's: Fastivshchyna

On an example of Fastiv district in Kyiv region author illustrates the policy of the communist regime of the USSR concerning Roman Catholicism and the Polish minority in the 1920–1930s.

Key words: Roman Catholic Church, Fastivshchyna, Polish minority, political repression.